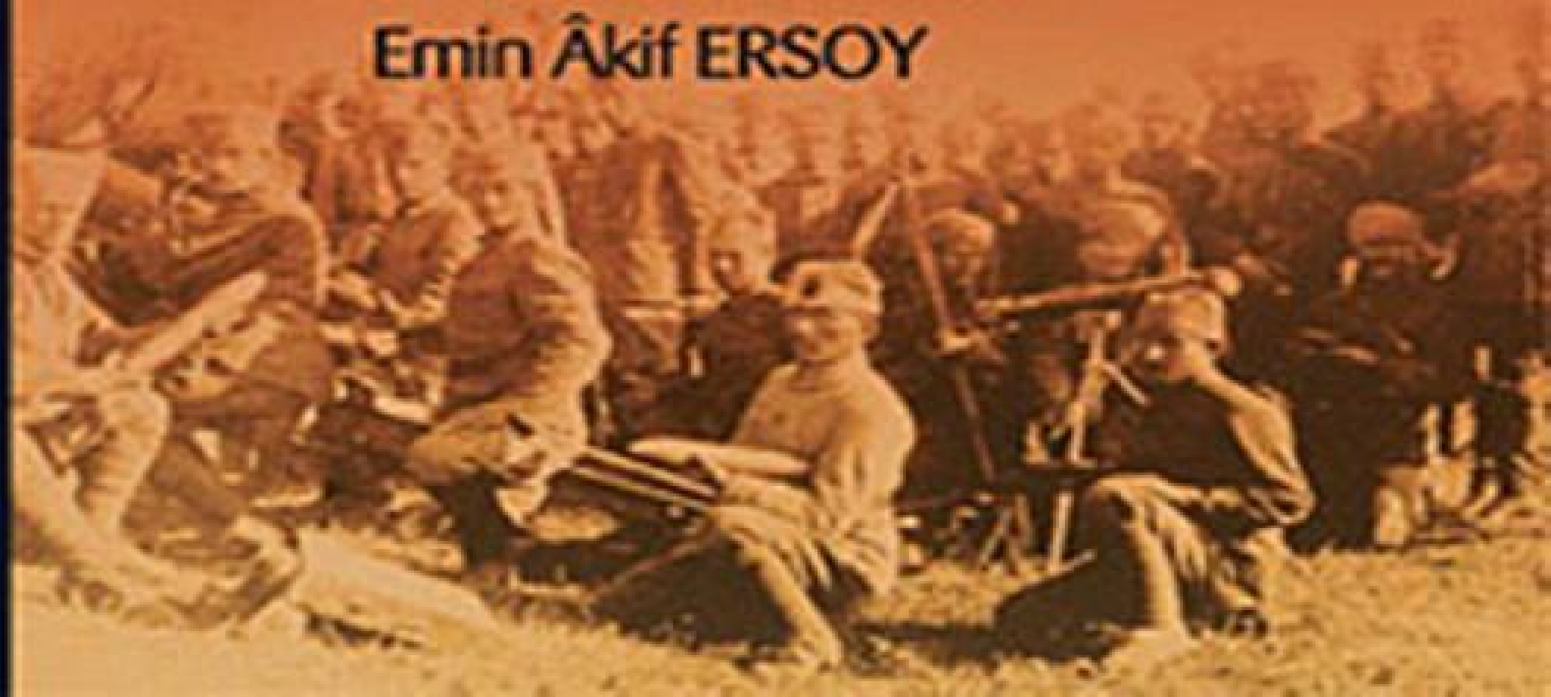
Kurtuba Kitap

Babam Mehmet Âkif

İstiklâl Harbi Hatıraları

Emin Âkif ERSOY



EMİN ÂKİF ERSOY

Babam Mehmet Âkif

-İstiklâl Harbi Hatıraları-

Derleme-Giriş:

Yusuf Turan Günaydın



Babam Mehmet Akif
-İstiklâl Harbi Hatıraları-
EMİN ÂKİF ERSOY
Derleme-Giriş: **Yusuf Turan Günaydın**
Genel Yayın Yönetmeni: Ahmet Sarmusak
Editör: Ersan Güngör
Kapak Tasarım: Sercan Arslan
İç Tasarım: İrfan Güngörür

(Kurtuba Kitap, Adil İnşaat Basım Yayın kuruluşudur.)
Adil İnşaat Basım Yayın Dağıtım Kırtasiye San. Tic. Ltd. Şti.
Sahhaflar Çarşısı No: 24-26 • 34450 - Bayezid / İstanbul
Telefon: 0212 528 19 78
Faks: 0212 512 91 20
kurtuba@kurtubakitap.com

Önsöz

Emin Âkif Ersoy'un, babası Mehmet Âkif'i merkeze alarak yazdığı hatıraları bölük pörçük olarak çeşitli mevkûtelerde yayınlanmıştır. Aslında o, hatıralarını *Orta Çiftlik* adını verdiği bir deftere kaydetmiştir. Fakat bu defterin âkıbeti –şimdilik– meçhuldür. O da kendisi gibi, insanın yüreğini burkan bir âkıbete sahip olmalıdır.

Derleme çalışmamızda, Emin Âkif'in hatıralarından yayınlanmış olanların büyük bir kısmını ihtiva eden *Millet* gazetesindeki tefrika başı çekmektedir. Bu gazetedeki hatıralar 12 Şubat 1948 tarihli 106. sayıdan başlar ve 10 Haziran 1948 tarihli 122. sayıda sona erer; toplam on beş bölümden ibarettir.

Çalışmamızda ikinci olarak Nusret Safa Coşkun'un 25 Aralık 1947 tarihli *Memleket*'te Emin Âkif'i konuşturarak hazırladığı bir bölümlük neşir yer almaktadır. Bu metin de Mehmed Âkif merkeze alınarak hazırlanmıştır.

Kenan Akın'ın 24 Şubat 1966 tarihli *Tercüman*'da yayınladığı ve Emin Âkif'i ziyaret ederek kayda geçirdiği hatırat ihtiva eden yine bir bölümlük görüşmesi derlememizin son bölümünü oluşturmaktadır. Emin Âkif'in hatıralarını *Orta Çiftlik* adıyla bir deftere kaydettiği bilgisinin kaynağı da bu yazıdır. Bu kaynakta, adı geçen hatırat defterinden iktibaslar ve Emin Âkif'in söz konusu defterden bazı pasajları okurken çekilmiş bir resmi yer alır.

Âkif'in ortanca kızı Feride [Akçor] ve damadı ile 1978'de gerçekleştirilmiş bir röportaj da hem Emin Âkif'ten kısaca da olsa söz edilmesi, hem de Âkif'in İstiklâl Harbi sırasındaki hatıralarına yer vermesi bakımından önemlidir. Emin Âkif'in hatıralarını bütünleyeceğini düşünerek bu metni de iktibas ettik.

Hayat hikâyesi hakkındaki dağınık bilgileri de bir araya getirerek yayına hazırladığımız bu hatırat neşrinde yukarıda saydığımız metinler yer almaktadır. Gazeteler ve dergiler tarandığında bu toplama, belki başka katkılar da sağlanabilir. Ayrıca derlememize Refi Cevad Ulunay ve Çetin

Altan'ın Emin Âkif'le ilgili yazıları da metnin sonuna ek olarak konulmuştur.

Aslında önümüzde çözümlenmesi gereken bir dizi mesele vardır:

Emin Âkif'in kardeşleri ve bazı yakınları sağken ve evlenmişken neden bu kadar yalnız kaldığı, hayat hikâyesi hakkında yazılanlarla kısmen aydınlanmaktadır. Fakat elbette bu hususta daha fazla ayrıntıya ihtiyaç vardır. Eşinin kendisinden önce vefat ettiğini kaydeden kaynaklar, bu evliliğinden çocuğu olup olmadığı hususunda ise sükût hâlindedir. Kendisiyle yapılan görüşmelerde, hatıralarında neden diğer kardeşlerinden hiç söz etmemiş, hatta 'babasının tek oğlu olduğunu' vurgulama ihtiyacı hissetmiştir? Mehmet Âkif'in Türkiye'ye dönmeden kısa bir süre önce o sırada askerliğini yapmakta olan oğlunun başına gelenler karşısında nasıl bir tavır takındığı hususu ise hepten karanlıktadır. Âkif Türkiye'ye döndüğünde Emin ne durumdaydı? Kabri nerededir?

Gazetelerden derleyerek hazırladığımız bu neşir, Emin Âkif'in hayatını ve büyük oranda babasının etrafında şekillenen hatıralarının sadece bir kısmını ihtiva etmektedir. Bu hâliyle belki de onun hatıratını kaydettiği deftere ulaşılması ve bu defterin bütünüyle yayınlanabilmesi yönünde bir teşvik unsurudur.

Hatıratın bir an önce kitaplaşabilmesi için gösterdikleri çabadan ötürü Oğuzhan ve Selçuk Azmanoğlu kardeşlere çok teşekkür borçluyum. Nusret Safa Coşkun'un *Memleket*'teki röportajını Meclis Kütüphanesi'nden onlar temin etti. Eksik olan dokuzuncu bölümü Ali Birinci Kütüphanesi'nde tam takımı bulunan *Millet*'ten onlar fotoğrafladı. Metnin dizgisini de onlar gerçekleştirdi. Bu gayretleri olmasa, dağınık metinler hâlâ derlenip toparlanmayı bekliyor olacaktı.

Kapakta kullandığımız resmi, hazîne-i evrâkından cömertçe sunan Mehmet Ruyan Soydan Beyefendiye ve kitabın basılmasındaki teşvikinden ötürü İsmail Dervişoğlu'na da teşekkürler. Ersan Güngör ise eserin en güzel bir biçimde basılabilmesi için editörlük vazifesini hakkıyla yerine getirdi; müteşekkiriz.

Emin Âkif Ersoy'a ve bu vesileyle Mehmet Âkif'e tekrar tekrar rahmet diliyor, baba-oğlun hatırası karşısında hürmetlerimi sunuyorum.

Yusuf Turan Günaydın

Yenişehir

Emin Âkif Ersoy'un

Hayatı ve Hatıraları

Mehmed Âkif'in büyük oğlu Emin Âkif (1908-1967) babasıyla ilgili hatıralarını kaleme almış, İstiklâl Savaşı'na onunla birlikte Anadolu'yu dolaşarak iştirak etmiş; fakat askerliğini yaptığı sırada yaşadığı talihsiz bir vaka sonrasında hayatının kalan kısmını büyük oranda perişan bir biçimde geçirmiş bir şahsiyettir. *Millet* gazetesinde on beş; *Memleket* ve *Tercüman* gazetelerinde birer bölüm hâlinde yayınlanmış hatıralarında babasıyla geçirdiği Mısır ve İstiklâl Savaşı yıllarına dair birçok ayrıntı vermiş ve hem yakın tarihe, hem de Mehmet Âkif biyografisine katkıda bulunmuştur.

Emin Âkif'in Hayatı

Mehmed Âkif'in üç oğlu dünyaya gelmiştir: İbrahim Naim, Emin ve Tahir Ersoy. Büyük oğlu İbrahim Naim bir buçuk yaşında iken ölmüştür.[1] Emin ortanca oğludur. Küçük oğlu Tahir (1916-2000) ise babası Tahir Efendi'nin (ö. h. 1305) adını taşır.

Âkif'in hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar çocukları hakkında doyurucu malûmat vermezler. En başta, damadı Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952)'un *Safahat* neşrinin başında verdiği malûmat yetersizdir. En yakın arkadaşlarından Hasan Basri Çantay (ö. 1962)'ın *Âkifnâme*'sinde ise "Mehmed Âkif'in Doğumu ve Âilesi" başlıklı bir bölüm olmasına rağmen yalnızca anne ve babası hakkında bilgi verilmiştir.[2]

Emin Âkif'in hayatı hakkındaki ayrıntılar ise daha çok Reşad Ekrem Koçu ile M. Ertuğrul Düzdağ'ın eserlerindedir. Düzdağ'ın verdiği malûmata göre Emin Âkif 1908'de İstanbul'da doğmuştur.[3] Mehmet Âkif'in İstiklâl Savaşı'na katılmak üzere İstanbul'dan yola çıkarken yanına aldığı Emin o sırada 12 yaşındadır.[4] Ailesinin diğer fertlerini bir müddet sonra Kastamonu'ya getirtip orada bir ev kiralayan Âkif, Emin'i de Kastamonu'ya göndermiş ve mektebe kaydettirmiştir. Fakat Emin Kastamonu'da fazla duramayarak kaçmış, babasının yanına, Ankara'ya gelmiş ve Âkif'le birlikte Taceddin Mahallesi'nde ikamet etmiştir. Âkif, bir müddet sonra eşi ve diğer çocuklarını da Ankara'ya getirtmiştir. Fakat başkentin Kayseri'ye taşınma tartışmalarının yaşandığı İstiklâl Savaşı sıralarında eşini ve çocuklarını Kayseri'ye göndertmiş, yanında yalnızca Emin'i alıkoymuştur. "Benim öldüğüm yerde oğlum da ölsün" diyerek baba-oğul cepheleri dolaşmışlar, halka ve askere moral verip düşmanın çıkardığı yangınlara su taşımak gibi fedakârlıklarda bulunmuşlardır.[5]

Emin Âkif, hatıralarında babasının kendisini yanında alıkoymasından iftiharla söz eder, bunu biraz da onu diğer kardeşlerinden daha fazla sevmesine bağlar.[6]

Mehmet Âkif, uzun süreli gidişinden önce de birkaç kez Mısır'a gitmiştir. 1923 ve 1924 kış aylarını geçirmek üzere Abbas Halim Paşa'nın davetlisi olarak Kahire'ye gitmiş, 1924 ve 1925 baharlarında İstanbul'a dönmüştür.

Fakat Mısır'da kaldığı ilk iki kış döneminde İstanbul'da bulunan Emin Âkif, haylazlık yaptığı için çok üzülmüş ve 1925 sonlarında uzun süreli olarak Kahire'ye giderken onu da yanında götürmüştür. Âkif daha sonra eşini ve küçük oğlu Tahir'i de yanına aldırtmıştır.

Âkif'in Mısır'da iken Emin sebebiyle ne kadar tedirgin olduğunu, Kahire'den dostu Fuad Şemsi İnan (1886-1974)'a yazdığı mektuplar yeterince gösterir.[7] Gerek Fuad Şemsi'ye, gerekse diğer dostlarına yazdığı mektuplarında Emin'le ilgili birçok husus dile getirilmiştir.

Mektuplarda bir baba olarak Âkif'in oğlu hakkındaki endişelerini bütün açıklığıyla görürüz. Onun İstanbul'da iken okula devamsızlık vb. davranışlarından duyduğu üzüntü; Mısır'da iken de Arapça ve İngilizce öğrenmesi için gösterdiği gayret ve teşvik, bu hususta yeterince gayretli görmediği oğlu hakkında esprili bir üslûpla dile getirdiği şikâyetler, eğitimiyle ilgili gelişmeleri takipteki hassasiyeti, güreş ve yüzme gibi spor dallarında gösterdiği kabiliyetten duyduğu memnuniyet ayrıntılı bir biçimde mektuplarından takip edilebilir.

Âkif'in Mektuplarında Emin Âkif

Mektuplarda Emin Âkif'le ilgili bölümleri kronolojik sırayla iktibas edersek şöyle bir manzara ortaya çıkar:

İki gözüm Fuat,

Bizim Emin çok haylazlık ediyormuş; müdavim bulunduğu Üsküdar Sultanisi'nden savuşup çarşılarda, pazarlarda dolaşıyormuş. Annesi, ben başa çıkamıyorum diyor. Dünden beri kafam alt üst oldu.

Artık mektebe kadar giderek derece-i devamı hakkında tahkikat icra edersin, sonra bizim eve de uğrayarak validesiyle konuşursun. Oğlanı azarlamak, dövmek, türlü cezaya çarpmak salâhiyyetin dâhilindedir. Benim avdetime kadar sen velisi olacaksın, anladın mı? Kat'iyyen ihmal etmeyeceğinden emin olduğum için sana yazıyorum. Kuzum kardeşim, icabını icrada terâhî gösterme!

Gelecek posta ile annesine de yazacağım; çünki şimdi vakit yok... Hatta bu mektubu bir gidenle Port-Said yolundan göndereceğim. (Fuad Şemsi İnan'a, 3 Mart 1341 (3 Mart 1925). [8]

*

İki gözüm Fuat,

Geçen hafta kemal-i isti'cal ile yazıp gönderdiğim mektubun vusulünden emin olamadığım için tekrar yazıyorum.

Evden gelen son mektupta bizim Emin'in mektebe canı isterse gittiği, canı istemediği surette ...[9] sıvışıp sokak sokak dolaştığı, verilen nasihatlerin, edilen tevbihlerin, ihtarların müessir olamadığı bildiriliyor. Ben bu hâli zaten seziyordum. İş'ar-ı ahir, olanca aklımı başımdan aldı. Avdetime kadar çocuğun vazife-i velayetini ifa edecek dostumu, zihnen bir hayli taharriden sonra seni buldum. Enişteleri, sonra sana şifahen bildireceğim esbabdan dolayı, bu işe ehil değillerdir. Kuzum kardeşim, bizim ev Üsküdar'da, Selimiye'de, eczahaneye muttasıl Şevket Paşa'nın evidir. Acele ile öbür mektupta tarif etmesini unutmuştum.

Oğlanın mektebi de Üsküdar Sultanisi'dir. Geçen sene Çengelköy'deki Havuzbaşı Numune Mektebi'nin beşinci senesini zor zar geçebilmişti. Numuneler'in altıncı senesinin kaldırılması üzerine bu mektebe vermeğe mecbur olduk.

Oğlan ahmaktır. Senelerden beri uğraştığım hâlde yalan söylemekten vazgeçiremedim. Yarım saat sonra meydana çıkacak yalanlarla işini görebileceğine kani olan sersemlerden! Doğrusunu söylemek şartıyle birçok kusurlarını bağışladığım ve bu tabiatim hakkında kendisine itimat verdiğim hâlde bir türlü o huyundan vazgeçiremedim.

Her neyse kardeşim, eve uğrar, mucib-i şikâyet olan ahvalini validesinden öğrenirsin; tabiî mektebine de giderek müdüründen, müdür muavininden lâzım gelen malumatı alırsın! Selimiye'de bizim Miralay İsmail Hakkı Bey isminde bir dostumuz vardır ki pek mübarek bir adamdır. İstersen, onunla da konuş! Hâsılı, tekdir ile ihtar ile, dayak ile, tazyik ile, murakabe ile bu sersem çocuğu yola getirmeğe çalış! Ahval, beni canımdan bîzar etmişti; bu hâdise, yıkık maneviyatım üstüne tüy dikti!

Çoktan beri yazamıyor, imâte-i vakt için okuyordum. Şimdi aynı satırı kırk defa okusam bir şey anlayamıyorum. Bu vazifeyi muvakkaten sana devretmekle azıcık teselli duyuyorum. İleride mektebini değiştirmek, leylîye kalbetmek icap ederse düşünür, birlikte kararını veririz. Arzu edersen daima murakabe edebileceğin bir mektebe geçiririz.

Âh, kendi yumurcağını terbiyeden aciz babaların mürebbi-i ümmet geçinmesi ne ayıp şeymiş! Bu hafta validesine yazdım; senin icraatına kat'iyyen müdahale etmemesini sıkı sıkı ihtar ettim. Hani sen zengin olacaktın da beni şair edecektin. Ondan vazgeçtim. Şu çocukla biraz meşgul olursan beni cidden minnettar edersin. Dirîğ-ı lutf etmeyeceğinden eminim. Cenab-ı hak tevfik versin!

Onun küçüğü Tahir var ki daima kendisinden beyan-ı memnuniyyet ediyorlar. Tabiî neticeye ait bana malûmat verirsin!

Baki kemal-i iştiyak ile gözlerini öperim, kardeşim Fuad'ım. (Fuad Şemsi İnan'a, 8 Mart 1341 (8 Mart, 1925) Pazar).[10]

*

Bizim aptal oğlanla ne yaptın? Çağırdın, tekdir, yahut nasihat etmedin mi? Herifte adamlık kabiliyeti görüyor musun? Her hâlde vazife-i vesayeti kemal-i ciddiyyetle ifa etmelisin!

(...) Allah sağlık verirse, 29 Nisan'da İskenderiye'den vapura bineceğiz. Şu hesapça, bir ay sonra görüşürüz. Allah'a emanet ol, kardeşim! Oğlanın işini ihmal etme ha! (Fuat Şemsi İnan'a, 12 Ramazan, 1343 (6 Nisan 1925) Pazartesi).

*

Fuat,

Seni taltif için, hayli zamandır bir vesile arıyordum; kısmetin açık imiş ki iki tane birden zuhur etti.

1. Bizim Tahir, galiba, ağabeyi Emin'in bir buçuk iki sene evvelki mesleğini tuttu. Zannediyorum o daha çabuk yola gelecek kabiliyettedir. Onlar şimdi Beylerbeyi'nde, Havuzbaşı'nda, Ressam Halil Paşa'nın köşkünde, Ömer Rıza ile beraber oturuyorlar. Önceden Rıza'yı haberdar ederek bir cuma günü lütfen gider, tahkikat-ı lâzimeyi icra ve tenbihat-ı muktezıyyeyi fîsebilillah i'tâ edersen, ben hazretlerini hizmetinden memnun olmak cihetine biraz imaleye muvaffak olursun. (Fuat Şemsi İnan'a, 2 Recep 325 (6 Ocak 1927) Perşembe).

*

Tahir için validesine yazdım. Hiç karışmayacak, tamamiyle sana bırakacak. Emin'i buraya getirdiğimden dolayı o kadar memnunum, o kadar doğru bir iş gördüğüme kaniim ki sorma!

Evet, "Secde"den sonra bir şeyler yazmak isterdim amma, tercüme işini ikmal etmeden şairliğe kalkışmağı doğru bulmuyorum. (Fuad Şemsi İnan'a, 8 Şaban 1345 (10 Şubat 1342/1927) Perşembe).[11]

*

Emin Arapça ile İngilizce ile hiç iyi değil. Zaten onun oyundan başka arasının iyi olduğu bir şeyi henüz göremedik! Mamafih, buraya getirdiğim çok isabet oldu, mütalâasındayım.

Hâ! Kuzum evlâdım, Zihni Efendi merhumun *el-Müşezzeb* diye bir risalesi vardır ya, onu lütfen bana yollayıver. Hatırımda kaldığına göre onun sarfiyle nahvi aynı risaledWith dir. Bunu Emin'e

okutmak istiyorum. Gündüzleri mektebe gidiyor, ellerinizi öper. Kardeşi Fahir'e de arz-ı hürmet eder. Kemal-i iştiyak ile gözlerini öper, cümlenizi sıyânet-i mevlâya emanet ederim. Ferit'i, Hayri'yi görürsen, unutma, ikisine de selâmımı söyle. (Mahir İz'e, 25 Kânûnusânî 1342 (25 Ocak 1926)[12]

*

Kitaba çok memnun oldum. Bakalım, bizim Emin'e onu okutmak istiyorum. Lisan hafıza işi, oğlanda ise o meleke, ötekilerden de berbat! Ramazan'ın başından beri çalıştığı Tebbet Yedâ sûresini Kadir Gecesi dinletebildi, o da dört yanlışla! Sonra da bana, "Baba, beni hafız mı etmek istiyorsun?" demesin mi! "Oğlum, böyle bir şey aklımdan geçmedi. Zaten, baksana; maazallah öyle bir tasavvurum olsa, bu gidişle ömr-i beşer değil, ömr-i beşeriyyet bile yetişmeyecek!" dedim.

Mamafih, çocuğun gayet iyi bir hâli var: Kendisinden son derecede memnun. Şu hakkını da unutmayalım ki Ramazan'ı tamamiyle oruçlu geçirdi. Senin Fahir ne yaptı? Vakıa o, zannederim, geçenlerde bir hastalık atlattı. Tabiî zayıf düşmüş, oruç tutamamıştır." (Mahir İz'e, 29 Ramazan 1344 (12 Nisan 1926).[13]

*

Emin hâlinden, bermûtad, pek memnun. Rüyalarını bile Arapça görüyormuş! Bizim dairenin kapıcısı, Elbasan köylerinden Kâzım Ağanın, Emin'den bir yıl evvel Mısır'a gelen, o yaşlarda bir oğlu var. İşte bizim mahdûm-ı mükerrem, ondan tashih-i lügat ile meşgul!

"*Var kıyâs et vüs'at-i deryâ-yı rahmet nidüğün*!"

Mamafih, getirdiğim çok isabet olmuş. Bilhassa ellerinizden öper. (Mahir İz'e, 1345, Perşembe (30 Haziran 1927).[14]

*

Emin geçen sene Hilvan'da hususi bir mektebe gidiyordu. Bu yıl Mısır'a gidecek. Terakkisi gayet yavaş, mamafih fena değil. Mahsus, ellerinizden öpüyor, kardeşi Fahir'e de selâm ediyor. (Mahir İz'e, 20 Safer 1346, 18 Ağustos 1343, Perşembe (1927). [15]

*

Emin düşe kalka gidiyor. Avamın konuştuğu dili çoktan öğrendi. Lisan-ı fasihi öğrenmesine, bilmem, ömr-i tabiî kâfi gelecek mi?" (Mahir İz'e, 17 Muharrem 1347, 5 Temmuz 1344, Perşembe (1928).[16]

*

Emin ile Tahir ellerinizi öpüyorlar. Emin, Fahir'e birçok selâmlar gönderiyor. Geçen kış, onlarla birlikte bir resim aldırmıştık. Altına şu kıtayı yazdım:

Ne odunmuş babanız, olmadı bir baltaya sap!

Ona siz çekmeyiniz, sonra ateştir yolunuz.

Meşe hâlinde yaşanmaz, o zamanlar geçti;

Pek de incelmeyiniz, sâde biraz yontulunuz.

(Mahir İz'e, 15 Recep 1348 (17 Aralık 1929).[17]

*

İnşallah ben de size Emin ile kardeşi Tahir'in resimlerini aldırır, yollarım. Tahir, biz Hâil'de iken dünyaya gelmişti. Şimdi on dört, on beş yaşlarında! Zaman ne süratle ilerliyor değil mi? Üç kızımın üçü de müteehhil. İkisi İstanbul'da, birisi Milas'ta. Şimdilik iyiler. Biri erkek, mütebakisi kız olmak üzere beş torunum var. Biz Mısır'da iki çocuk, bir de anneleri olmak üzere dört kişiyiz. Hamdolsun geçinip gidiyoruz. Emin Arapçayı bir fellâh gibi söylüyor. Tahir de fena değil. Mekteplerine gidiyorlar. Şimdilik hâllerinden memnunum.

Mısır'da ikamet tabiî daha iyi olur. Ancak memleket çok pahalıdır. Üç yüz elli lira ile o kadar ferah geçinmek kabil olamaz. Evet, bundan daha az bir para ile de yaşamak mümkündür. (Kuşçubaşı Eşref Sencer'e, 18 Ağustos 1346 (1930) Pazartesi).[18]

*

Emin idmancı oldu. Kuvvetinin zararı yok, vücudu biçimli, güzel yüzüyor, iyi bisiklete biniyor, atlaması, güreşmesi yolunda. Küçüğünün[19] spora çokluk hevesi yok. İnşallah ilk fırsatta

> aldıracağımız resmi takdim ederiz. Hayli zamandır görmediğiniz kardeşinizi epeyce ihtiyarlamış bulacaksınız. Mamafih sıhhatim yolunda. İhtiyarlık, vücut sağlam olduktan sonra büyük bir keder değil... (Kuşçubaşı Eşref Sencer'e, 3 Cemaziyelevvel 1349 (25 Eylül 1930).[20]

Görüldüğü üzere 3 Mart 1925 – 15 Eylül 1930 arasında kaleme alınmış bulunan bu mektuplar, kronolojik olarak Emin Âkif'le ilgili birçok gelişmeyi yansıtmaktadır. İlk zamanlar yanında bulunmayan oğluyla ilgili aldığı haberler onu telâşlandırmış, üzmüş ve bu hususta sert ve otoriter mizacıyla tanınmış bulunan dostu Fuad Şemsi'den yardım istemiştir. Emin'i yanında Mısır'a götürdükten sonra eğitimi ve terbiyesiyle bizzat ilgilendiğini de bu mektuplardan anlıyoruz. Gelişmeleri yine kendisi takip etmiş ve duyduğu memnuniyeti de dostlarıyla paylaşmıştır.

Sadece bu mektuplar bile Mehmet Âkif'in ailesiyle yakından ilgilenen ve onlarla ilgili her babanın duyacağı endişe ve memnuniyetleri duyan bir şahsiyet olduğunu gösterebilir.

Mehmet Âkif'in Ölümünden Sonra Emin Âkif

Kaynakların bu hususta verdiği bilgilere göre Emin Âkif, 1934'te askerliğini yapmak üzere Mısır'dan Türkiye'ye döndü. Askerliğini Kırklareli'nde er olarak yapmaktaydı. Fakat bu dönemde koğuştaki arkadaşlarına Kur'an okuyup tefsir ettiği gerekçesiyle Divan-ı Harb'e verildi.

Bu bilginin kaynağı Ali İlmî Fanî'nin Rıza Tevfik'e gönderdiği bir mektuptur. 14 Ekim 1935 tarihli söz konusu mektup Emin Âkif'in Bereketzâde Cemil Bey'e gönderdiği bir mektuptan iktibaslar ihtiva etmektedir. "Kırıkhan'da mevkuf şair Mehmed Âkif Bey'in mahdumu Emin" imzalı mektuptan iktibasta şu ifadeler yer almaktadır:

> Kırklareli'nde vazife-i askeriyemi ifâ ediyordum. Arapça bildiğim için ara sıra arkadaşlarıma Kur'an okur, âyetleri tefsir ederdim. Bu hareketim irtica mahiyetinde görüldü. Divan-ı Harb'e tevdi olundum ve tevkif edildim. Tevkifhâneden şimdi benimle beraber bulunan çavuşumun delâlet ve himmetiyle firar ettik. İstanbul'a geldik, oradan bir vapura atladık. Mersin'e çıktık. Mersin'den yaya olarak Antakya'ya gelirken yoldaki karakolhanedeki jandarmalar hâlimizden şüphelendi, pasaportlarımız olmadığından her ikimizi de Kırıkhan kazasına gönderdiler. Şimdi bizi Türkiye'ye iade edecekler. İmdadımıza yetişiniz.[21]

Bu hadise vuku bulduğunda Mehmet Âkif sağdır ve Mısır'dadır. Hadiseyi duyduktan sonraki tavrı hakkında ise bir şey bilmiyoruz. Tutuklandıktan sonra cezasını çektiği ve askerliğini bitirip terhis olduğu anlaşılmaktadır.

Terhisi sonrasıyla ilgili bilgiler ise Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'ndedir. Buna göre Emin Âkif terhis olduktan sonra kendini içkiye verdi ve yakınlarıyla irtibatsız bir biçimde perişan bir hayat sürdü. Sabahçı kahvehanelerinde ve hamamlarda barındı. Yalın ayak dolaşarak şarap, ispirto ve esrar parası için hamallık yaptı. 1939'da İstanbul zabıtası tarafından bir esrarkeş olarak yakalandı ve akıl hastanesine sevk edildi. Bir müddet cezaevinde kaldı. Bu arada kendisine ulaşan bir baba dostu

tarafından Bursa'da Atatürk Çiftliği harasına kâhya olarak yerleştirildi. Evlendi ve mazbut bir hayat sürmeye başladı. Fakat bir müddet sonra (1963-1964) işinden çıkartıldı. İstanbul'a döner dönmez tekrar esrara başladı. 1966 başlarında eşi vefat edince yine kimsesiz kaldı. Bu kez âdeta intihar kastıyla kendisini içkiye ve esrara verdi.

1966 sonlarında birkaç ay akıl hastanesinde kaldı. Hastaneden çıktığında (Kasım 1966) geceleri Tophane'de terk edilmiş bir kamyonetin karoseri içinde yatmaya başladı ve 24 Ocak 1967'de bu karoserin içinde ölü bulundu.[22]

Reşad Ekrem'in nitelemesiyle Emin Âkif: "(...) hayatı kendi itirafları ve bütün teferruatı ile zabt edilerek yazılabilmiş olsaydı, dünya edebiyatında yeri olan İtalyan yazarı Tullio Murri'nin *Kürek Cehennemi* isimli eserinin ayarında dehşet verici bir romanın kahramanı olabilecek kara bahtlı bir adam"dır. Hayatıyla ilgili ayrıntıların büyük çoğunluğu yazıya dökülmemiştir.[23]

Emin Âkif'le İlgili Bir Rivayetin Sıhhati

Emin Âkif'in işsiz kaldığı günlerde çeşitli tanıdıklarına; baba dostlarına başvurmuş olması tabiî karşılanacak bir hadisedir. Kaynaklar bu hususta bize üç isim vermektedir. Nusret Safa Coşkun (1915-?), Refi Cevad Ulunay (1890-1968) ve Çetin Altan (d. 1927)...

İlk olarak Nusret Safa'nın *Memleket* gazetesinde çıkan (25 Aralık 1947) röportaj-yazısında Emin Âkif'in böyle bir başvurusundan söz edilmektedir. Bunun dışında Refi Cevad Ulunay'ın da aynı meâlde bir yazısı vardır.[24]

Ulunay'ın bu yazısı Emin Âkif'in Karacabey Harası'nda çalışırken meydana gelen bir zelzele sebebiyle işsiz kalması hadisesine ışık tutmaktadır. Hadise, yazı "İki ay kadar oluyor (...)" diye başladığına ve 30 Ocak 1965 tarihini taşıdığına göre 1964'ün Aralığında vuku bulmuş olmalıdır ve Ulunay *Milliyet* gazetesinde çalışırken vuku bulmuştur.

Bir yıl sonra da hemen hemen aynı hadise vuku bulmuş olabilir mi? O yıllarda yine *Milliyet* gazetesinde çalışan Çetin Altan'ın *Sabah* gazetesinin 5 Ağustos 1999 tarihli nüshasında yayınlanan "Enver Paşa'nın Kız Kardeşi ve Mehmet Âkif'in Oğlu" başlıklı yazısında anlattığı şeyler, Ulunay'ın anlattıklarıyla aynı meâldedir. Altan'ın anlattıklarına bakılırsa Emin Âkif bu kez de Çetin Altan'ı ziyaret etmiş ve ondan yardım istemiştir. Yalnız Ulunay'ın yazısında kaybettiği işini tekrar elde etmek için bir tavassut isteği söz konusuyken, Altan'ın yazısında para yardımı isteği söz konusudur.

Ulunay'ın ilgisi sonucu, Emin Âkif Ziraat Bakanlığı tarafından tekrar Karacabey Harası'ndaki işine iade edilmiş ve fakat kendisine kalacak yer olarak merkeze 7-8 km. ötede Poyrazbahçe Koyun Ağılı gösterilmiştir.

Her iki yazarın aynı gazetede çalışıyor olması ve hadiselerin çok yakın sayılabilecek bir tarihte vuku bulmuş görünmesi Emin Âkif'in Ulunay'ın yanına –belki– bir kez daha uğradığını ve onu bulamadığı için Altan'la görüştüğünü düşündürüyor. Burada kafa karıştırıcı olan şey, Altan'ın Ulunay'ın anlattığı hadiseden tamamen habersiz görünmesidir. Ulunay 1953-1968 tarihleri arasında *Milliyet*'te çalışmıştır.[25] Altan ise Nebioğlu'nun *Türkiye'de Kim Kimdir* adlı ansiklopedisine bakılırsa 1960'lı

yıllarda *Milliyet*'te çalışmıştır.[26] Bu durumda Ulunay'la aynı tarihlerde *Milliyet* gazetesinde mesai arkadaşıdırlar. Fakat anlattığı hadise için verdiği tarih 1966 olduğuna göre Ulunay'la o tarihte mesai arkadaşı olmayabilirler. Yine de Altan'ın olayın vuku buluş tarihi olarak zikrettiği 1966, bir hafıza yanılması değilse Ulunay'ın anlattıklarıyla çok yakın bir tarihte vuku bulmuş olmaktadır. Bu durumda Emin Âkif hem 1964 Aralığında Ulunay'a, hem de 1966'da Çetin Altan'a gelmiştir. Altan'ın *Milliyet* gazetesinde vuku bulan ilk hadiseyi duymamış ve aynı zamanda Ulunay'ın gazetedeki köşesinden okumamış olması mümkün müdür? Hadisenin *Milliyet* gazetesi merkezinde –ufak çaplı da olsa– bir çalkantıya sebep olmaması düşünülemez.

Ulunay ile Altan'ın yazılarını yan yana koyduğumuzda iki yazıdan ilkinde bir tavassut dileği, diğerinde ise para yardımı isteği söz konusudur. Fakat Altan, adını vermediği bazı gazetelerde Emin Âkif'in 'Beşiktaş'taki çöp bidonlarından birinde (...) ölüsünün bulunduğunu' yazmıştır ki, Emin Âkif'in öldüğünde Tophane'de terk edilmiş bir kamyonetin karoseri içinde yaşadığı bilenmektedir. Dolayısıyla Altan'ın verdiği ve birçok kaynağın ittifakla ondan naklettiği bu hususu doğru kabul etmemiz mümkün değildir. Altan, 1966'da gerçekleştiğini yazdığı bu hadiseden 'bir ay geçmeden' ölümüyle ilgili haberi okuduğunu belirttiğine ve Emin Âkif 24 Ocak 1967 öldüğüne göre hadise 1966'nın sonlarında vuku bulmuş olmalıdır.[27]

Altan'ın Emin Âkif'in ölümüyle ilgili yazdıkları Âkif'in çocuklarını söz konusu eden birtakım eserlerde[28] aktarılmıştır.

Emin Âkif'in Yarım Kalmış Hatıraları

Söz konusu hatıraları son iki bölüm hâriç, *Millet* gazetesinden derlemiş bulunuyoruz. Yazıların tam künyeleri şöyledir:

"Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'le Beraber, Bir Yaylı Araba İle Yola Çıktık-I, *Millet*, Yıl: III, 12 Şubat 1948, S. 106, s. 16.

"Eskişehir'de Silâhlı Kahramanlar Yolları Doldurmuştu-II", *Millet*, Yıl: III, 19 Şubat 1948, S. V/107, s. 16.

"Âkif ve Sarhoş İki İtalyan Şoförü-III", *Millet*, Yıl: III, 26 Şubat 1948, S. 108, s. 15.

"Âkif En Ziyade Süs ve Modaya Düşkün Erkeklere Çok Kızardı-IV", *Millet*, Yıl: III, 11 Mart 1948, S. 110, s. 16.

"Âkif'in Hayatında Yegâne Görebildiği Toplu Para: 970 Lira İdi-V", *Millet*, Yıl: III, 18 Mart 1948, S. 111, s. 17.

"Anlaşıldı ki Mustafa Sağîr Bir Hain ve Casustu. Mustafa Kemal Paşa'yı Öldürmek İçin Ankara'ya Gelmişti. Şair Âkif Bir Mektubunu Açınca-VI", *Millet*, Yıl: III, 25 Mart 1948, S. 112, s. 15.

"Âkif, Gözyaşları İçinde Yazıyordu-VII", *Millet*, Yıl: III, 1 Nisan 1948, S. 113, s. 18.

"Türk Neslinin Günden Güne Bozulduğunu Görmek Âkif'i Çok Üzüyordu-VIII", *Millet*, Yıl: III, 8 Nisan 1948, S. 114, s. 18.

"Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz-IX", *Millet*, Yıl: III, 15 Nisan 1948, S. 115, s. 18.

"Pek Sevdiği Ali Şükrü Bey'in Kayboluşu Babama Gözyaşları Döktürmüştü-X", *Millet*, Yıl: III, 22 Nisan 1948, S. 116, s. 18.

"Gecenin Issızlığında Top Sesleri Ankara Sokaklarında Duyuluyordu-XI", *Millet*, Yıl: III, 29 Nisan 1948, s. 117, s. 18.

"Annem Gözyaşları İçinde Beni Hasretle Bağrına Basmıştı-XII", *Millet*, Yıl: III, 6 Mayıs 1948, S. 118, s. 18.

"Büyük Taarruz Başlamıştı, Her Taraftan Gelen Müjdeli Haberler Birbirini Kovalıyordu-XIII", *Millet*, Yıl: III, 13 Mayıs 1948, S. 119, s. 18.

"Mehmet Âkif, Kurtulan Edirne'ye de Gitmişti-XIV", *Millet*, Yıl: III, 27 Mayıs 1948, S. 120, s. 18.

"Ruhu Huzur İçinde, Vatan Topraklarında Yatıyor", (XV), *Millet*, Yıl: III, 10 Haziran 1948, S. 122, s. 15 (Birinci kısmın sonu).

Bu yazı dizisinin *Millet*'teki bölüm başlığı "Safahat Şairini oğlundan dinleyiniz..." şeklindedir ve ilk bölümün sunuşu şöyledir:

> İstiklal Marşı şairi rahmetli Mehmet Âkif Ersoy'un, Emin Âkif Ersoy adlı bir oğlu olduğunu bilir misiniz? Emin Âkif, henüz on üç yaşında iken İstiklâl Mücadelesi'ne katılan babasıyla beraber Anadolu'ya geçmiş, zafere kadar yanında kalmış, sonra beraberce Mısır'a gitmiştir. Emin Âkif şimdi ana vatandadır ve safahat şairinin bilinmeyen taraflarını kucaklayan hatıralarını Millet'in muhterem okurlarına sunmaktadır.[29]

Hatırat tefrikasının bitişinde ise "Birinci kısmın sonu" ifadesi vardır. Dolayısıyla bu hatıraların devam edeceği okuyucuya bir nevi müjdelenmiş olmaktadır. Emin Âkif'i *Millet* gazetesini yayınlayan Cemal Kutay konuşturmuş ve hatıralarını yazıya aktarmış olmalıdır. Bu sebeple hatıratın ikinci kısmı belki de gazetede yayınlanacak biçimde hazırlanamadığı için on beşinci bölümden sonrası gelmemiş olabilir. Dolayısıyla ikinci kısmın Cemal Kutay Arşivinde kalmış olabileceği akla gelmektedir. Elbette hiç kayda geçirilmemiş olma ihtimali de vardır. Vefatından sonra ne durumda olduğunu bilmediğimiz Cemal Kutay Arşivinde araştırma imkânı bulamadığımız için bu hususta kesin bir şey söyleyemeyiz.[30]

Ayrıca Nusret Safa Coşkun'un *Memleket* gazetesinde, Kenan Akın'ın *Tercüman*'da Emin Âkif'i konuşturarak yayınladığı hatıralarını[31] da bu çalışmaya ekleme ihtiyacı duyduk. Nusret Safa'nın röportajı 1947'de

gerçekleştirilmiştir ve Emin Âkif o sırada 35-36 yaşlarındadır. Röportaj-yazıda o yaştaki hâlini yansıtan bir fotoğrafının klişesi de kullanılmıştır.

Böylece Emin Âkif'in yayınlanmış hatıralarından bulabildiklerimizi derleyerek bir araya getirmiş oluyoruz.

* * *

Emin Âkif'in hatıralarında Mehmet Âkif'in İstiklâl Savaşı'na iştirak etmek üzere Anadolu'ya geçerken yaşadıkları, takip ettiği güzergâh, âilesiyle ilgili anekdotlar ve yolculuk esnasında ve Ankara'ya geldikten sonra yaşadıkları hakkında birçok ipucu ve ayrıntı yer alır.

Fakat daha hatıratın başında yer alan "(...) ben onun yegâne oğlu olduğum (...)" şeklindeki ifadeyi açıklamak gerekir. Bilindiği üzere Âkif'in iki oğlu vardır. Fakat hatıratın başladığı tarihlerde Âkif'in küçük oğlu Tahir daha dünyaya gelmediği için Emin Âkif böyle söylemiş olmalıdır.

Emin Âkif'in hatıralarına göre Mehmet Âkif yola çıktıktan sonra Karacaahmet Mezarlığı'nda Ali Şükrü Bey'le buluşmuş, Geyve yakınlarında bir köyde ise Kuşçubaşı Eşref'le birleşmiştir. Böylece Âkif'in yol arkadaşlarının kimler olduğunu da Emin Âkif'in hatıralarından öğrenmiş oluruz. İstanbul'dan çıkıp Anadolu'ya geçtikten sonraki güzergâhı ise Emin Âkif'in ifadelerine göre şöyledir:

Adapazarı-İzmit üzerinden Geyve, Eskişehir, Ankara.

Ankara'ya ulaştıktan sonra da çeşitli şehir ve beldelere yolculukları sürmüştür. Emin Âkif, Ankara'ya yerleştikten sonra ilk olarak Eskişehir'e gittiklerini anlatmaktadır.

Emin Âkif söz konusu belde ve şehirlere uğradıklarında nerelerde misafir kaldıklarını, kimlerle görüştüklerini hatırlamıştır. Eskişehir'de Şefik Bey'in Bakteriyolojihanesine uğramışlar ve akşamları da onun evinde kalmışlardır. Emin Âkif'in verdiği ayrıntılardan Şefik Bey'in Pendik Bakteriyolojihane Müdürü Şefik Kolaylı olduğu anlaşılmaktadır. Şefik Kolaylı[32], Âkif'in yakın dostlarından Neyzen Tevfik'in de kardeşidir. Eskişehir'de 20 gün kalmış ve peşinden Ankara'ya dönmüşlerdir. Fakat bu arada Mehmet Âkif

Burdur milletvekili seçildiği için Burdurlular tarafından ısrarla davet edilmektedir. Bunun üzerine Âkif, yanında Emin ile birlikte Burdur'a doğru hareket eder. Kendilerine Antalya Mebusu Süleyman Efendi eşlik etmektedir. Burdur'da bir hafta kadar kalırlar. İstikamet Antalya'dır. Antalya yolu üzerinde Sandıklı ve Dinar'a uğranır. Antalya'da Süleyman Efendi'nin evinde misafir olurlar. On beş günlük bir misafirlikten sonra Ankara'ya dönüş başlar. Fakat seferler sürecek ve bir ay kadar sonra da Eskişehir üzerinden Afyon'a, oradan da Konya'ya gidilecektir. Dönüş güzergâhı da aynıdır.

Bu esnada İstanbul'da bulunan ailesini Ankara'ya getirtmek isteyen Âkif, ailenin eski emektarlarından Halil Ağa ile Ankara'da karşılaşınca ondan ailesini Ankara'ya getirmesini istedi. Âkif, ailesini karşılamak üzere oğluyla birlikte Çankırı, Ilgaz, Kastamonu üzerinden İnebolu'ya vardı. Fakat fırtına yüzünden İnebolu'ya yolcu indiremeyen vapur, Sinop'a yolcularını indireceği için onlar da Sinop'a gittiler. Âkif, ailesini alarak Sinop'tan Kastamonu'ya götürdü. Âkif dokuz kişilik ailesini Ankara'da Taceddin Mahallesi'ndeki iki odalı bir evde barındıramayacağını anlayınca onlara Kastamonu'dan ev kiralayıp Ankara'ya döndü. Bu kez Emin Âkif annesiyle Kastamonu'da kalmıştı. Fakat babasının yanında olmayı çok isteyen Emin, o sırada Kastamonu'ya gelen Şefik Kolaylı ile Ankara'ya döndü. Aylar sonra Kastamonu'daki aile fertleri de Ankara'ya geldiler.

Emin Âkif'in hatıralarının yedinci bölümünden itibaren hep Ankara'daki günler anlatılır. Sakarya Savaşı başladığında Yunanlıların Ankara yakınlarına kadar gelmiş olması bir panik havası doğurunca başkentin Kayseri'ye nakli tartışılmaya başlanmıştı. Bu gerçekleşmediyse de birçok mebus, çoluk çocuğunu Kayseri'ye göndermişti. Bu arada Âkif de yanında sadece Emin'i alıkoyarak diğer aile fertlerini Kayseri'ye gönderdi. Ancak Sakarya Savaşı kazanıldıktan sonra Ankara'ya döndüler.

Hatıratın on üçüncü bölümünde Büyük Taarruz günleri anlatılmaktadır. O günlerde Âkif, Eskişehir, Afyon üzerinden çekilen Yunan ordusu tarafından yakılıp yıkılmış Bilecik şehrine gittiler. Burada yangın söndürme faaliyetlerine katıldılar.

Hatıratın on dördüncü ve on beşinci bölümlerinde Yunanlıların İzmir'den denizi dökülüşü, İstanbul'dan müttefiklerin çekilişi sebebiyle yaşanan

sevinç ve o sırada gerçekleştirdikleri bir Edirne seyahati anlatılır. İstanbul üzerinden Edirne'ye vasıl olan Âkif ve oğlu burada on beş gün kaldılar.

Âkif, Abbas Halim Paşa'nın daveti üzerine Mısır'a gitmeye karar verdi ve Ankara'ya döndü. Burada milletvekilliğinden istifa eden Âkif, 1923 senesi Eylül sonlarında kış mevsimini geçirmek üzere Mısır'a gitti.

Mısır'a bu ilk gidişinden sonra gelişen hadiseler ve Âkif'in ölümünden kısa bir süre önce Türkiye'ye dönüşünü çok hızlı çizgilerle anlatan bir paragrafla on beşinci bölüm bitmektedir. Bu bölümün sonuna "Birinci Kısmın Sonu" açıklaması konulduğu hâlde Âkif'in Mısır'a İstiklâl Savaşı sonunda gidişinden sonraki hadiselerin tamamen özetlenerek verilmesi, Emin Âkif'in hatıralarının geri kalan bölümünü de anlattığı izlenimini vermektedir.

Emin Âkif'in yarım kalmış hatıraları İstiklâl Savaşı sırasında Âkif'in hayatını araştıranlara birçok ipucu ve ayrıntı sağlamaktadır. Çok teferruatlı bir Âkif kronolojisi hazırlayabilmek için de bu hatırat tefrikasının mutlaka görülmesi gerektiği açıktır. Ayrıca Âkif'in İstiklâl Savaşı'na katılma konusunda tereddüt yaşayan Anadolu şehirlerinde etkili hitabeti ve ikna gücü yüksek düşünceleriyle nasıl bir rol oynadığını da en iyi bu hatırat metni anlatmaktadır.

12-13 yaşlarındaki bir çocuğun gözlemlerine dayalı olarak ileriki yaşlarında hatırladıklarından derlenen bu hatırat, Âkif'in kişiliği, aile reisi olarak tavırları, Millî Mücadele'ye katkısı bakımından müstakil olarak neşredilmeyi hak eden bir metindir.

Hatıraların 6. bölümünde söz edilen Mustafa Sağîr hadisesiyle ilgili anlatılanlar, konuya değinilen bir kaynakta -*Aykut Kazancıgil Kitabı*- verilen bilgilere açıklık getirmektedir. Burada Emin Âkif'in bu hususta söyledikleri arasında geçen şu cümleler önemlidir:

> İstiklâl Marşı şairinin bu hain İngiliz casusunun içyüzünü keşfetmekte çok büyük rolü olmuştur. Rol değil, Mustafa Sağîr'i suç üzeri babam yakalamış, Atatürk'ün doğrudan doğruya hayatı ile alâkadar olan teşkilatlı bir suikasta mâni olabilmiştir. Bittabi Mustafa Sağîr kendisine Hindistan'ın Ankara Hükûmeti'ni

> alkışlayan bir ferdi, âlemi İslâm'ın bir âzası, bir sefiri süsü veriyor idi. Babam da eskiden beri Türkiye'de İttihadı İslâm teşkilâtına çalışan, hitap eden bir mütefekkir tanındığı için Mustafa Sağîr ile samimiyet peyda etmiş, içyüzünü henüz bilmediği bu İngiliz casusunu kaç defalar Taceddin Mahallesi'ndeki evimize davet etmişti. Bu arkadaşlıktan kendi hesabına faydalanmayı düşünen Hintli casus yeni yeni düzelmekte olan muhabere işlerinde babamın adresiyle mektuplaşmayı daha münasip bulmuş, Mehmet Âkif vasıtasıyla muhabereye başlamıştı. Lâkin Mustafa Sağîr namıyla Hindistan'dan, İstanbul'dan, hattâ Mısır'dan babamın adresine o kadar çok mektuplar koca koca zarflar geliyordu ki peder şüphelenmeğe başladı. Hiç unutmam, İstanbul'dan Mustafa Sağîr'e gelen büyük bir zarfın bir ucu kazara yırtıldı. Zarfın muntazaman katlanmış sahifelerce muhteviyatı gözüküyordu. İkimizin de nazarı dikkatini çeken şey mazrufun yazıdan âri olması oldu. Babam artık dayanamadı. Zarfı yırtarak açtı. Satırsız büyük eseri cedit kâğıtları bomboştu. Yalnız bu kâğıtları katlayan bir tabakada üç dört satırlık bir yazı vardı. İstanbul'da havaların yağmurlu gittiğinden bahsediyor, Mustafa Sağîr'e muvaffakiyetler temenni ediliyordu. Bilâhare diğer sahifeler tahlil edildi. Bu gibi hâllerde istimal edilen kimyevi mürekkeple yazıldığı anlaşıldı. Mustafa Sağîr, sağîr değil kebir bir hain olmasının cezasını hayatı ile ödedi, darağacında can verdi.

Aynı konuya Kazancıgil de Avni Refik Bekman'dan naklederek değinmektedir:

> (...) Hintli bir casus, Mustafa Sağîr diye bir İngiliz casusu, Afganistan'daki Afgan Kralını vurmuş... Daha sonra İngilizler tarafından Ankara'ya Atatürk'ü vurmakla görevli olarak gönderiliyor. Fakat Mustafa Sağîr, Ankara'dayken bir türlü Atatürk'ü göremiyor; ama bir yandan da İngilizlerle yazışıyor. "Merak etmeyin, mutlaka vuracağım," diye... Bizimkilere de Hint Müslümanlarını temsilen geldiğini ve onlardan milli mücadeleye yardım için para getirdiğini söylüyor. Fakat Mustafa Sağîr'in -Sağîr, küçük demektir- bir zaman sonra Ankara'da niyeti anlaşılıyor ve asılıyor... Ben ajan olduğunun nasıl anlaşıldığını,

işin aslını merak ettim. Bir gün Ankara Üniversitesi'nde kimya hocası olan Profesör Avni Refik Bekman bir dergide; "Ben Berlin'de kimya okumuştum, Adnan Adıvar bakandı, ben de mecliste kâtiptim o zamanlar," diye bir yazı yazmış, Adnan Adıvar merak etmiş bu adamı, Almanya'da ne okudu diye... O da, "Biyokimya doktorası yaptım," demiş. Adnan Adıvar, bunu öğrenince hemen adamı sağlık bakanlığına bağlı, biyokimya laboratuarı kurmakla görevlendirmiş, aletler bulmuşlar falan. O esnada da birtakım mektuplar getirmişler Avni Refik Bey'e; mektubun bir yüzü dolu, arkası boş! Avni Refik Bey, türlü çalışmalardan sonra kimyasal reaksiyonlar yardımıyla bu mektupların limonla yazılmış, gizli mektuplar olduğunu buluyor ve Mustafa Sağîr'in foyası o zaman ortaya çıkıyor ve yakalanıyor. Atatürk belki de ölümden kurtuluyor bu sayede. Bu olayı sosyalistler ya da başka gruplar kendilerince açıkladılar zaman içinde; ama kimse bunun böyle kimyasal bir analiz sonucu ortaya çıktığını anlatmamıştı, mühim bir belge diye hemen bunu buldum ve yayınladım dergide.

-*Nereden buldunuz bu belgeleri*?

-Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun 50. ya da 60. kuruluş yıldönümünde -tam hatırlamıyorum- bir kitap çıkarmışlar, o kitapta buldum.[33]

Emin Âkif'le Bekman'ın verdiği bilgileri telif etmek gerekirse -Kazancıgil'in bahsetmemesine rağmen- mektuplar Bekman'a Âkif vasıtasıyla ulaşmış olabilir diyebiliriz. Nitekim Kazancıgil "O esnada da birtakım mektuplar getirmişler Avni Refik Bey'e (...)" diyerek bu hususta muğlak bir ifade kullanır.

* * *

Kenan Akın'ın görüşmesinde, Emin Âkif'in hatıralarını *Orta Çiftlik* adıyla kaleme aldığı vurgulanmakta ve bu hatırattan bazı iktibaslar da yapılmaktadır. Burada hemen hatırlatmak gerekir ki, bugün elimizde bu hatırat defteri yoktur. Defterin *Millet* gazetesinde yayınlanan hatırat tefrikasının devamı olabileceği veya oradaki bölümlerle birlikte daha fazlasını ihtiva ettiği akla geliyor.

Bugüne kadar ortaya çıkmadığına göre hatırat defterinin -ne yazık ki- kaybolmuş olduğuna hükmetmemiz gerekiyor. Çünkü *Millet*'teki tefrika 12 Şubat 1948 tarihli nüshasında başlar, 10 Haziran 1948' tarihli nüshasında sona erer. Kenan Akın *Orta Çiftlik* adlı bu hatırat defterinden bazı bölümleri 24 Şubat 1966 tarihli *Tercüman*'da yayınladığına göre Emin Âkif'in ölümünden (24 Ocak 1967) on bir ay önce kaleme alınmış durumda olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada Emin Âkif'in -belki de son- resmi de yer almaktadır. *Memleket* gazetesinde 1947'de yayınlanan fotoğrafıyla kıyaslandığında zamanın Emin Âkif üzerindeki yıpratıcı tesiri bütün açıklığıyla fark edilmektedir.

Akın'ın röportaj-yazısında Emin Âkif'in MTTB ilgililerince himaye altına alındığı kaydedildiğine göre bu defterin MTTB arşivinde olma ihtimali akla gelmektedir. Tabii bu arşiv muhafaza edilebildiyse...

Bütün bunları destekleyen bir metin olarak Âkif'in ortanca kızı Feride [Akçor] Hanım ve damadı Muhiddin Akçor ile yapılmış bir röportaj da önemlidir. Bu röportajda Âkif'in mizacı, İstiklâl Savaşı sırasındaki tutumu hakkında kızı ve damadının ağzından bilgiler verilmekte; ayrıca Emin Âkif'ten de –adı anılmadan– söz edilmektedir. Dolayısıyla metni, derlememize eklemiş bulunuyoruz.

Sözü fazla uzatmadan okuyucuları Emin Âkif'le ve hatıralarıyla baş başa bırakalım.

İSTİKLÂL HARBİ

HATIRALARI

1

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'le Beraber,

Bir Yaylı Araba ile Yola Çıktık[34]

Millî Mücadele yıllarında Mehmet Âkif'in büyük bir gazâ telakki ettiği bu savaşa nasıl iştirak ettiğini bugün benim kadar yakından bilen kimse yoktur; çünkü ben onun yegâne oğlu olduğum kadar, Yunan Harbi'nin cereyan ettiği zamanlarda, bidayetten nihayete yine onun yegâne can yoldaşı ve yol arkadaşı idim.

İstanbul en hazin ve pek kara günlerini yaşıyor idi. Müttefikler bu güzel şehri işgal etmişlerdi. Boğaz; İngiliz, Amerikan, İtalyan, Fransız harp gemileriyle dolu iken memleketin muhtelif semtlerinde işgal kuvvetlerinin ayrı ayrı karakolları ve kuvvetleri vardı. O zamanları çok iyi hatırlarım; on iki yaşımda idim. Çengelköyü'nde büyük bir evde oturuyorduk.

Bir mayıs sabahı babam bizzat beni pek erken uyandırdı; kalabalık olan evimizde bir fevkalâdelik, garip bir heyecan vardı. Annem gizlemek istediği gözyaşlarını saklayamıyor, herkes bana düşünceli görünüyor idi. Çabucak hazırlandık, Mehmet Âkif ile gün doğmadan Üsküdar'a müteveccihen yola düzüldük...

Safahat şairi o zamanlar çok zinde ve pek çevik bir adamdı. Ben de kanı kaynayan bir çocuktum. Çengelköyü ile Karacaahmet arasındaki mesafeyi süratle katettik. Henüz güneş doğar iken Üsküdar'ın büyük bir kısmını kaplayan Karacaahmet Mezarlığı'na vâsıl olmuştuk. Orada bizi bir payton arabası bekliyordu. Merhum Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey oradaydı. Kısıklı üzerinden derhal hareket ettik. Payton ikindiye kadar bizi Alemdağı arkalarında bir çiftliğe götürdü. O günlerde bizim geçtiğimiz yollar pek tehlikeli idi. İşgal ordularına hizmet etmeyi kabul eden bazı hamiyetsiz vatansızlar yolları kesiyor, Millî Mücadele'ye menfaat temin edebilecek herhangi bir teşebbüse mâni olmağa ellerinden geldiği kadar gayret ediyorlar idi.

Çiftlikte pürsilâh heybetli insanlar dikkatimi çekti. Bunların bazıları göğüslerine çapraz fişeklikler asmışlar, başlarına da İzmir zeybeklerininkine benzeyen başlıklar dolamışlar idi. İşte bu kahramanlar o muazzam savaşın ilk günlerinde düşmanlara karşı cephe tutan Kuvayi Milliye'nin serhad

fedaileri oluyorlardı. Orada az bir zaman istirahat ettik. Bize yol gösteren müsellâh bir süvariyi çiftlikten bindiğimiz atlar ile takip ettik. Geceyi o civar köylerin birinde köy muhtarının misafiri olarak geçirdik.

Ertesi gün sabah erken hareket ettik. O gün bütün gün yol aldık. İzmit ile Adapazarı arasında bir köye geldik. Orada Kuvayi Milliye'ye cephane götüren kalabalık bir kafileye rast geldik ve onlara iltihak ettik. Atların taşıdığı cephane sandıklarının üzerinde şarka doğru gider iken cereyan eden ufak bir hâdiseyi kaydetmek istiyorum:

Emsali arasında cesaret ve atılganlığı ile tanınmış bir çavuş kır atının üzerinde aşka gelerek mavzerini havaya bir iki el boşalttı. Bu vaziyetten cesaret alan efrat onu taklide başladı. Kuvayi Milliye'ye cephane taşıyan, bu uğurda ölümü göze alan bu kafile, böyle bir hareketle hata ediyor, boş yere sayısız fişek yakıyor idi. Mehmet Âkif bu halin devamına dayanamadı, atını ileri sürerek şöyle bağırdı: «Arkadaşlar boşa attığınız her kurşun bir düşman öldürmeğe kâfi gelir. Bugünse elimizdeki kurşundan sandıklarımızdaki cephanelerden çok düşmanımız var, çok rica ederim atışa nihayet veriniz.» Bu sözler derhal tesir etti. Silah sesleri kesildi. O zamanlar Biga, Karabiga hattâ Geyve ve Adapazarı eteklerine kadar uzanan bir Anzavur Ahmet Çetesi türemişti. İngilizlerin bir iki ay zarfında paşalık unvanı ile taltif ettikleri Anzavur Ahmet Paşa aslen Çerkez, maiyeti de Abaza, Gürcü ve Türklerden mürekkep idi. İngilizler ve güya Halifeye çalışan bir teşkilât reisi olan Anzavur, kara cahil bir adamdı.

Kafilemiz Geyve Boğazı'na yaklaşır iken bir köyde konakladı. Orada Kuşçubaşı'nın oğlu Eşref Bey'le birleştik. Bu zât Mehmet Âkif'in dostlarından ve sevdiği arkadaşlarındandır. Harb-i Umumî'de Necid Çölleri'nde de develer üzerinde uzun boylu arkadaşlıkları vardır. Eşref Bey'le birlikte Enver Paşa'nın yaveri, o zamanlar binbaşı olan Yenibahçeli Şükrü Bey de var idi. Türk ordusunda nişancılığı ile şöhret bulan Binbaşı Şükrü Bey'e de Mehmet Âkif'in sevgisi pek fazla idi. Anzavur Ahmet Çetesi'nin Kuvayi Milliye'ye cephane sevk eden kafilemizi çevirmek gayesi ile üzerimize geldiğini duyduk. Ancak buna cesaret edemeyerek bize yol verdi.

Tehlikeli mıntıka geçildikten sonra biz, yani Mehmet Âkif ve ben, Ali Şükrü Bey, Kuşçubaşı Eşref Bey, Binbaşı Şükrü Bey kafileden ayrıldık, tren

yolu üzerinde dekovil ile Eskişehir'e kadar daha çabuk gittik. O zamanlar Yunanlılar İzmir'i işgal etmişler, Manisa, Aydın, Ödemiş üzerine ilerliyorlardı. Eskişehir'den Ankara'ya tren ile gittik. Atatürk Ankara'da idi. Millet Meclisi yeni teşekkül etmişti. Gazi ile babamın ilk görüşmelerini bugünkü gibi hatırlarım.

Tren öğleye doğru Ankara'ya vâsıl oldu. Ali Şükrü Bey, peder ve ben yaylı bir arabadan Millet Meclisi'nin önünde indik. Babam bana sen buralarda otur diyerek, Meclisin bahçesini gösteriyordu. İşte o sırada Gazi başındaki siyah kalpağı ile gözüktü. Yanında Erzurum Mebusu Gözübüyükzade Ziya Hoca var idi, daha tanımadığım iki üç kişi var idi. Evvelâ Ali Şükrü Bey'in elini sıkarak hoş geldiniz, diyen Atatürk oldu; bilâhare şaire iltifat etti: "Sizi bekliyordum efendim, tam zamanında geldiniz, şimdi görüşmek kabil olmayacak, ben size gelirim" dedi.

Onlar uzaklaşır iken biz de Ankara'da acıkan karnımızı doyuracak bir lokanta aradık.

Mehmet Âkif'in *Safahat* adı altında kaleminden süzülen 7 ciltlik eserleri arasındaki altıncı kitap (Asım)'a verdiği emek çok fazla ve pek kıymetlidir. Ankara'da Tacettin Mahallesi'nde tamamladığı bu cilde Yunan Harbi başında başlamıştır. Diğer yazıları hakkında büyük bir tevazu gösteren şair, Asım'ı şaheser olarak kabul ederdi. Aruz vezninin Türk edebiyatında bu kitapta vasıl olduğu tekâmülüne, zarafetine kendisi bile imreniyor, cidden sanatkârane işlediği manzumeleriyle iftihar ediyor, gurur duyuyor idi. Ben o zamanlar on iki yaşında bir çocuktum. Babam beni çok sever, bana gönlünün en mahrem köşelerini açmakta, içini dökmekte teselli arardı. İstanbul'u işgal ordularının işgal edişi zavallı babamı madden ve manen harap etmişti. Yazılarını itmam eylemesi için zaman ve zemin hiç müsait değil idi. Bu yüzden üzüldüğünü, ağır bir yük altında ezildiğini söylüyordu. Ankara'da gayesine yükselebildi. Bu muvaffakiyet o kara günlerde onu bayağı sevindirmişti; bu başarısından doğan derin bir vecd içinde; ziyaretine gelen arkadaşlarının karşısında kendisine seccadelik vazifesini gören bir karaca derisinin, üzerinde diz çöker, heyecanlı bir ahenkle Asım'ı okur, dinleyenler yalçın ye muazzam kayalardan çağlayarak gürleyen bu berrak şelâlenin baş döndürücü nağmeleriyle mest olurlardı. Ben Asım'ı bu şekilde yaratıcısının ağzından işite işite baştan başa ezberlemiştim.

Babam bazı hususlarda pek beceriksiz olduğunu daima itiraf eder, bu hâline çok teessüf ederdi. İkimiz yalnız idik. Çamaşırımızı yıkayacak, söküğümüzü dikecek kimse bulamıyor, bu yüzden sıkıntı çekiyorduk.

Bereket versin Erzurum Mebusu Gözübüyükzade Ziya hocam, Ankara'ya ailesiyle yerleşmiş, Fatma isminde Erzurum'dan getirdiği hamarat ve gürbüz bir evlâtlığını her gün muayyen saatlerde bizim de ufak tefek hizmetlerimizi görmeğe memur etmişti.

Daha sonra komşumuz Ankara mebusu Bünyanlı Hoca, Balıkesir Mebusu Basri Bey, yine Balıkesir mebusu Abdülgafur Hoca bize büyük bir misafirperverlik ve insanlık göstermişlerdir. İşte o kara günlerde babamı pek derinden yaralayan, çileden çıkaran, hırsından ağlatan bir hâdiseyi kaydeylemek isterim: Çengelköyü'nde oturur iken her sabah kapımıza kadar zerzevat getiren İsmail Ağa isminde bir bahçıvanın yirmi yaşlarında genç bir oğlu var idi. Büyük Millet Meclisi'nin karşısındaki parkta bir gün babamı bekler iken Kemal ağabey dediğim bu delikanlıya rast geldim. Beni görünce cebinden kâğıt kalem çıkardı. Babama verilmek üzere elime bir pusula tutuşturdu. Herhangi bir sebepten dolayı birkaç saat caketimin cebinde unuttuğum bu mektubu gece evde babama verdiğim zaman yalnız idik. Beş altı satırdan ibaret olan bu çirkin yazı şairin temiz mânalar ifade eden çehresinin azimkâr çizgilerinde korkunç tahavvüller husule getirdi. Kalınca ve mukavves kaşlarının altındaki biraz müstehziyane bakan kara gözlerinde şimşekler çaktı!

2

Eskişehir'de Silahlı Kahramanlar Yolları Doldurmuştu[35]

Elindeki kâğıt parçasını parça parça ettikten sonra ‘Allah kahretsin' diyerek fırlattı, attı. Anladığıma yöre bir iki hafta evvel bu delikanlı babamla Ankara'da karşılaşmış, İstanbul'dan Ankara'ya gelmesine sebep olarak mevhum vatanî bir izzetinefis hâdisesini hikâye etmiş. Güya Türklüğe ve Müslümanlığa hakaret eden bir Fransız subayını öldürdüğünü ve Cumhuriyet Türkiyesi'nin başşehrine iltica ettiğini ilâve eylemişti. Aslında hiç bir meziyeti olmayan vatanı ve millî hisleri uğrunda her şeyi göze alarak bir düşman zabitini yere sermek şehametini göstermek kabiliyetinden pek uzakta olan bu genç, Mehmet Âkif'in tavassutu ile bir çete reisinin maiyetine girmiş, zoru görünce silâhını dahi atarak cepheden firar etmişti. Bu yetişmiyormuş gibi hâlâ temiz kalpli şairi aldatmak hiç bir zaman affedilmeyecek korkaklık ve küstahlığını hoş göstermek âdiliğinde ısrar ediyordu.

Anayurdunu zebunkeş ve nâmert düşman istilâsından korumak için ölümü; şerefin, şehametin en yüksek rütbesi telâkki eden kahramanlar; o pek karanlık günlerde Mehmet Âkif'e bir İstiklâl Marşı yazabilmek ilhamını aşılamıştır. Meclis'in önünde gördüğüm zaman bir memnuniyet hissettiğim, çünkü İstanbul'da köylümüz idi; Kemal Ağabey gibi karakterinde alçaklık olan bedbahtlar bütün bir milletin dişili, erkekli, haksızlığa, zulme karşı isyan ederek kıyam ettiği anlarda utanmıyor, cepheden firar ediyor, bir de Âkif'ten muavenet talep ediyordu.

Yunan orduları Kütahya, Simav ve Bilecik havalisini henüz işgal etmişlerdi. Ankara'dan ilk olarak Eskişehir'e hareket ettik. Mümtaz Bey isminde genç bir yüzbaşı trende bize refakat ediyordu. Babam, ben, Yüzbaşı Mümtaz Bey üç kişi idik. Cephelerde harikulade yararlıklar gösteren Mümtaz Bey'e babam çok hürmet ediyordu. Cephede yaralanmış, Ankara'da tedavi görmüş tekrar cepheye avdet ediyordu. Çok yakışıklı ve ağır bir gençti.

Trenden Eskişehir'e inince yabancılık çekmedik. Bugün Ziraat Bakanlığı'nda salahiyetli bir mevkii olan eski Pendik Bakteriyolojihane Müdürü Şefik Bey de otuz kırk çift sığır bir o kadar davar, at ve arabalarla

mühim bir kalabalık ve yekûn teşkil eden müessesesini düşman istilâsı karşısında Pendik'ten Bursa'ya, oradan da Eskişehir'e kaçırmıştı. Bu o zaman için nev'inde müstesna fevkalâde bir muvaffakıyet sayılıyordu.

Eskişehir'de Şefik Bey'in henüz işgal ettiği bakteriyolojihanesinde misafir edildik. Bina geniş ve güzel, hayvanları kâmilen alabilecek ahırlar muntazamdı. İstanbul'dan Ankara'ya gelirken Geyve Boğazı'nı çeteci Eşref Bey'e cephane götüren yine onun tayfasından bir kafile ile geçmiştik. Eskişehir'de Kuşçubaşı'nın oğlu çeteci Eşref Bey babamın ziyaretine geldiği zaman pek zinde ve pürsilah bir adam idi. Bir doksan boyunda çok geniş omuzlu 110 kiloluk bir insandı. Benim o zamanlar ata öyle dehşetli bir iptilam bir merakım vardı ki bu halimi hissedince bana bir kısrak hediye etti. Hayatımda hiç bir hediye beni bu derece sevindirmemiştir!

Babam vaziyeti görünce; İyi amma oğlum, biz başımızı sokacak bir yer bulduk da atımıza mı bir ahır temin etmek kalmıştı? Ne yapalım Allah onu da versin!

Eskişehir'de yirmi gün kaldık. Geceleri Şefik Bey'in evinde kalıyorduk. Eşref Bey'in bana bağışladığı kısraktan akşamları ayrılmak en büyük üzüntümü teşkil ediyordu. Çocuk idim. Harpten düşmandan çokluk bir şey anlamıyordum. Her an her dakika karşılaştığım çakı gibi zabitler çevik, atik süvariler, pürsilâh çeteler hiç bunlar dururken korkak düşman bu yerlere gelebilir miydi?

Babam da bir hayvan tedarik ediyor. Bazen Eskişehir eşrafından Osman Bey namında bir zatın şehirden birkaç saat uzaktaki çiftliğine gidiyor idik. Orası Kuvayi Milliye'ye yeni iltihak edenlerin bir talimhanesi haline getirilmişti. Çeteci Eşref Bey, Sami Bey, Binbaşı Şükrü Bey nereden tedarik edildiğini bilmediğim bazı ağır ve hafif makineli tüfekler ile ateş ediyorlar. Daha ileride süvariler muhtelif, manevralar yapıyorlardı. Eskişehir'den bir bayram günü Ankara'ya hareket ettiğimizi hatırlarım. Babam bu şehirden daha neş'eli, daha ümitvar olarak ayrılıyordu. Safahat şairinin en büyük kusurlarından biri de hislerini gizleyememesidir, kırıldığı zaman imkânı yok belli eder, kaşları gayri ihtiyarî çatılır, geniş alnı gerilir. Daha garip parlamağa başlar, bütün hal etvarı iğbirarını izhar eder. Aksi takdirde sevindiği zamanlar, sürurunu gizleyemez. Gözlerinin içi güler. Ben tabiatını bildiğim için halinden anlıyordum. Babam İstanbul'dan ayrılır iken bu kadar

nikbin değildi. Her halde onun gönül ferahının sebepleri, hem de çok mühim sebepleri vardı.

Evinde misafir kaldığımız Osman Bey çok zengin bir vatandaştı. Kuvayi Milliye'ye maddî müzaherette bulunmak istiyordu. Lâkin kayınpederini buna ikna edememişti. Aslen Tatar ve gayet sofu olan bu ihtiyara babam derhal tesir etti. Bu harbin bir cihat hem de çok kıymetli bir gaza olduğuna onu ikna etti.

İki akşam eylerinde misafir kalmıştık. İhtiyar halinde bahçe kapısına kadar babamı teşyi eden Hacı Tahir Ağa babama titrek elini uzatırken ağlıyor. Gözyaşları arasında bizi selametliyordu.

Mehmet Âkif Burdur, Biga Mebusu seçilmişti. Biga maalesef düşman istilâsı altında kalmıştı, Burdur'a pederi davet ediyorlardı. Ankara'da on beş yirmi gün kadar kaldıktan sonra cenuba doğru hareket ettik. Seyahatimiz yaylı bir araba ile başladı. Bu seferimizde bize Antalya Mebusu Süleyman Efendi refikası ile birlikte iştirak ediyordu. Günlerce muayyen mevkilerde mola vererek yol aldık. Burdura vasıl olduğumuz zaman bu uzun araba yolculuğu hepimizi epeyce yormuştu. Lâkin orada gördüğümüz iyi kabul bize bütün acıları unutturdu. Mehmet Âkif'i Burdur eşrafı aralarında taksim edemiyorlardı. Her akşam bir yerde ağırlanıyor. Şerefimize ziyafetler, hususî toplantılar tertip ediliyordu.

İngilizlerin o günlerde bize şimdi olduğu gibi müttefik olduklarını kendileri dahi iddia edemezler. Millî Mücadele başlayınca; İngilizler Osmanlı Hanedanı'ndan politika bakımından da faydalanmağa kalktılar.

İşte Mehmet Âkif'in kat'iyyen mürteci bir softa olmadığına Anadolu'nun çok derinlerine kadar zehirli filizler salan bu propagandaları milletin kalbinden söküp atması delâlet eder.

Mehmet Âkif Millî Mücadele'nin muazzam bir cihat olduğuna halkı o kadar yakından ikna etmişti ki; bu vadide öyle mahirane bir üslûp, öyle candan bir ahenk kullandı ki, Anadolu'nun birçok vilâyetlerinde, kazalarında hattâ nahiyelerinde, camilerde, medreselerde, meydanlarda insan kütlelerine karşı hitap etti. O çok samimî konuşuyor. Doğruyu söylüyordu. Sözleri herkesin üzerinde çok derin tesir ediyor. Onu bir kere

dinleyen ve eli silâh tutabilen bütün erkekler ailesiyle vedalaşıyor, evini, karısını, çocuklarını Allaha emanet ederek cepheye koşuyordu.

Babamı ilk defa Burdur'da hükümet konağında üç dört yüz kişiyi mütecaviz bir cemaate karşı hitap ederken gördüm. Fazla bağırdığı zaman sertleşen gür sesi ile konuşuyor. Çok heyecanlı olduğu bütün hareketlerinden belli oluyordu. İzmir havalisinden sızan kara haberleri vatandaşlarımıza yapılan işkence ve hakaretleri, mülevves çizmeler altında çiğnenen tarihî ve ilâhî mabetlerimizi öyle yanık bir dille ifade ediyor. Bu fecayiin yürekler acısı avakıbını öyle acı bir dille tarif ediyordu ki: Ben de dinleyiciler arasında sıkışmıştım.

O muazzam kalabalık derin bir sükûta dalmıştı. Lâkin bu öyle bir sessizlik öyle bir hava idi ki, kasırgalar koparacak ruhların kellesini koltuğuna almağa niyet eden başların son kat'î kararından doğuyordu. Bir de şurada burada hissiyatına malik olamayarak hıçkırıklarını tutamayan vatanseverlerin iniltileri duyuluyordu.

Burdur'da bir hafta kadar kaldık. Babama çok fazla iltifat ettiler. Öğle ve akşam yemeklerini başka başka yerlerde davetli olarak yiyorduk. Safahat şairi boğazlı bir insan değildi. Bünyesine nispeten az yerdi. Lâkin güzel yemekleri intihap etmekte bilhassa sanatkârane yapılmış hamur tatlılarını seçmekte zevki selim sahibi idi. Burdur'da eşraftan bazı kimselerin sofralarında yediğimiz armudî şekilde imal edilmiş bir tatlı çok hoşuna gitti. Hane sahibinden bunun ismini bile öğrenmeye kalktı. Antalya Mebusu Hacı Süleyman Efendi ile Antalya'ya kadar arkadaşlık yapacağımızı söylemiştim. Hattâ Süleyman Efendi'nin refikası dahi bizimle birlikte seyahat ediyordu.

3

Akif ve Sarhoş İki İtalyan Şoförü[36]

Burdur'dan cenuba müteveccihen hareket ettik. Seyahatimize yine yaylı ile devam ediyorduk. Sandıklıya kadar epeyce uzun ve arızalı olan mesafeyi hiç mola vermeden katettik.

O zamanlar Sandıklı dört tarafı dağlar ile çevrili çukurda, küçük bir kasaba idi. Havasından ağır ve sıtmalık olduğu hissediliyor. Bakımsızlığı dikkat çekiyordu. Orada iki akşam yattık. Birinci akşam babam kasabanın, en büyük camiinde yatsı namazını müteakip minbere çıktı. Cemaate karşı vâiz tarzında nutuk verdi. Sandıklı ile Dinar arasındaki yolu daha kolaylıkla geçtik. Hem arazi daha müsait hem de yol düzgünce idi. Dinar'da üç gün eğlendik Misafir kaldığımız yer büyük bir bina idi. Hane sahibinin ben kadar çocukları vardı. Üç gün onlarla vakit geçirdim. Babam müteaddit yerlere gitti, geldi.

Dinar'dan Antalya'ya kadar uzun bir mesafe, hem de ormanlık, dağlık bir yol katettik. Bu sefer yolculuğumuz yaylı ile değil kamyon ile başladı. İtalyanların idare ettikleri kamyonlar o zaman Antalya ile Dinar arasında işliyor, yolcu ve yük taşıyorlardı. Sarhoş bir İtalyan şoförü ile yine sarhoş muavininin idare ettiği kamyonda dört kişi iki de biz altı yolcu idik. Geçen bir hâdiseyi nakletmek isterim: Babam, Süleyman Efendi'ye; Allah, mukadderatımız bu iki sarhoş İtalyan'ın eline kaldıysa yardımcımız olsun, derken; süratle giden makineden fesi uçtu.

Babam direksiyonu idare eden İtalyan şoförün omzunu dürterek ve Türkçe olarak rüzgârın fesini başından aldığını, makineyi durdurmasını söylüyordu. Suratının gayritabii kızıllığından gözlerinin şehlâ nazarlarından adamakıllı şarap içtiği anlaşılan şoför, dudakları arasından İtalyanca bir şeyler mırıldanıyor, süratle yola devam etmekte ısrar ediyordu.

Mehmet Âkif, çok kavi, aynı zamanda usta bir pehlivandı, şoför arkadaşının yanında müstehziyane bu muhavereyi takip eden muavinim yakalarını kuvvetli elleriyle yakaladı, herifi oturduğu yerden yukarıya doğru öyle şiddetli çekti ki İtalyan âdeta muallakta kaldı, bu şekilde adamı iki üç defa ileriye geriye tartakladı, tekrar yerine oturturken bu sefer Fransızca

arkadaşına hemen durmasını haber vermesini ihtar etti. Süleyman Efendi ve refikası şaşırmışlar, ben de bir iki dakika içinde cereyan eden bu hâdisenin neticesini heyecanla bekliyordum.

İki İtalyan bir şeyler konuştular**,** kamyon yavaşladı ve istop etti, babam beni fesini getirmeğe yolluyordu. Otomobilden derhal atladım, fesi üç dört yüz metre geçmiştik, koşarak gitsem dört beş dakika bir zaman kaybedecektim. Babamı hiç merak etmiyordum, çünkü o bu iki İtalyan'ın hakkından gelebilecek kadar kuvvetli ve silâhlı idi!

Babamın hasırsız fesi -daima öyle fes kullanırdı- çok uzaklarda şosenin kenarında yatıyordu. Aldım, koşarak döndüm, yolumuza devam, ediyorduk. Şoför hırsını sanki süratten alacakmış gibi uçarcasına sürüyordu. Babam ise şöyle söyleniyordu: Bu herifle az evvel boğuşmaktan hiç ürkmüyordum; amma şimdi, kellesi dumanlı olan şoförün baş döndürücü şu süratle gidişinden huylanıyor, daha doğrusu korkuyorum!

Makineye su almak üzere saatlerden beri devam eden ormanın az meyilli yamacında bir akar çeşme önünde durduk. Bereket versin İtalyanlar kin gütmüyorlar, aramızda hiçbir hâdise geçmemiş gibi gayet pişkin ve samimî davranıyorlardı. Babamın Fransızca konuşması hayretlerini mucip olmuştu. İstiklâl Marşı şairinden uzun uzadıya mukabele görmedikleri halde konuşuyor ona iltifat ediyorlardı.

Antalya Mebusu Süleyman Efendi zengin aynı zamanda âlim ve asilzade bir adamdı... Bizi, ağaçlık, çiçeklerle, süslü büyük bir bahçenin ortasındaki köşkünde misafir etti. Bahçedeki fıskiyeli havuzların içerisinde kırmızı balıklar yüzüyor, ayrı bir köşeyi portakal ve limon ağaçları kaplıyordu.

Antalya, Anadolu'da o zamanlar gezdiğim memleketlerin en güzeli sayılabilirdi. Maalesef bu şirin şehrin sahillerinde İtalyan askerleri yüzüyorlar, müttefikler arasında Türklere pek yüksek medeniyet ve nezaketlerini pahalıya mâl etmeyi siyaset ittihaz edinmiş olan bu millet, şehirde tedricen nüfuz etmiş daha içerilere doğru kol atmak emeliyle mürettep plânlarını muvaffakiyetle neticelendirmeğe yelteniyorlardı.

İstiklâl Marşı şairi, bu memlekette boşuna zaman itlâf etmedi. Kuvayı Milliye'ye silah, cephane vesaire temin edebilmek için nakden fedakârlık

gösterebilecek kimseler ile mülâkatlar yapıldı. Süleyman Efendi bu vadide teşekkül eden bir şebekeye reis intihap edildi. Bu teşkilâtı ana hatlarını Mehmet Âkif ile Ankara'da tertip etmişler, yollarda hazırlamışlar, Antalya'da tatbike koyulmuşlardı. Ben açıktan kulak misafiri, olmuştum. Maalesef bu vadide daha sarih malûmatım mevcut değildi sinnim de buna gayri müsaitti.

4

Âkif; En Ziyade Süs ve Modaya

Düşkün Erkeklere Çok Kızardı[37]

Antalya Mebusu Hacı Süleyman Efendi edebiyata çok meraklı idi. O günler ise güzel sanatlar ile meşgul olunacak vakitler değildi. Demek oluyor ki: Süleyman Efendi'nin Acem Edebiyatı'na ifrat derecesindeki sevgisine hanesinde misafir ettiği şairi gecenin ilerlemiş saatlerinde kavuşabildiği yalnızlıktan mahrum etmesi delâlet eder.

Babam akşam yemeklerini yedikten sonra çok geç vakitlere kadar oturan ziyaretçilerden ayrılarak tam odamıza çekilerek kafamızı dinleyeceğimiz sıralarda Süleyman Efendi elinde bir takım Acem divanları ile gelir. Sabahlara kadar peder ile konuşur, okur, uykusunu severek feda ederdi. Safahat şairi ise namütenahi nazikti. Değil Süleyman Efendi gibi makul ve zarif kimseleri, o sırasında mütemadiyen saçmalayan edebiyat hastalarını bile nezaketen dinler ve sabrederdi.

(Mahalle Kahvesi) bence Safahat şairinin şaheserlerinden biridir. Eski mahalle kahvelerinin duvarlarına yazılan beylik manzumeler hakkında şu söz ne kuvvetli ve müstehzi bir buluştur.

Bedaheten kusulan herzepareler ki düşün! Epey zaman daha lazım idi herze olmak için!. Bunu otelde bana zorla şiirlerini okuyan eski hukuk mezunlarından bir zata söyledim de üzerine hiçbir şey alınmadı. Çünkü hiçbir şey anlamadı!..

Antalya'da on beş gün kadar eğlendik. Tekrar Ankara'ya hareket ettik. Dinar'a kadar Manavgatlı zengin bir tüccarın Fort otomobili ile gittik. Oradan yolumuza yaylı araba ile devam ettik. Burdur'da bizi daha samimi ve candan karşıladılar. Ahalinin ısrarı karşısında bir hafta kalmak mecburiyetinde kaldık. Ankara'ya bir gün evvel vasıl olmak için can atıyordum. Ev sahiplerine emanet bıraktığımız kısrağı öyle göreceğim gelmişti ki gece rüyalarıma bile giriyordu!..

Mevsim kıştı. Birinci İnönü Muzafferiyeti'nin müjdesini Ankara'ya gelişimizden sonra haber aldık. Mehmet Âkif'i bu zafer çok sevindirmişti. Geceleri onunla bir yatakta yatardık.

Bana o gece bu zaferin ehemmiyetini, kıymetini, Allah'ın bize müzaheretini anlatmaktan zevk alıyordu. Yalnız kaldığımız zamanlar kendisine münasebetli münasebetsiz birçok şeyler sorardım. Benim anlayabileceğim şekilde uzun uzun izahat verir sorduğum sualleri bana anlatmaya çalışırdı.

Çocukluğum saikasıyla bazen kendisinden sorduğum bir şeyi bana uzun uzadıya anlatırken dalar onu dinlemezdim. Bir defasında kulağımı acı acı çekti. Bana bir iki gün hiç yüz vermedi. O zamanlar Ankara'da Taceddin Mahallesi'nin münzevi bir köşesinde müstakil iki odalı bir evde oturuyor. Babam yazılarını yazacak, düşünebilecek, kafasını dinleyebilecek asude bir zemin bulmuştu. Mehmet Âkif'i bu sırada Eşref Edip Bey çok sık ziyaret ederdi. Âkif'e misafir olmakla temiz bir ev temin etmiş oluyordu. Zaten Eşref Edip Bey hayatı imtidadınca Mehmet Âkif'i bırakmamış, ta Mısır'a kadar takip etmişti. İstiklâl Marşı şairi rahmeti rahmana kavuştuktan sonra (Mehmet Âkif) başlığı altındaki yazılarını tekrar etmişti.

Safahat şairinin bazı hususiyetlerini söylemekte hiçbir mahzur görmüyorum; pek yakınlarından başka kimselerin bilmediği, itiyatları, içyüzü, kendisinin hoşlandığı veyahut sevmediği şeyler içerisinde aleyhine fikir yürütülecek hiçbir ahlâkı yoktur. Temizliği çok severdi. Vücudu, eli, ayağı her zaman nazarı dikkati celbedecek derecede temizdi. Dişlerini misvak ile fırçalar, nezafetine itina ederdi. Tırnaklarımı zamanında kesmeyerek temiz tutmamaklığım hayatta babamdan müteaddit defalar azar işitmeme sebep olmuştur. Sabahları gayet erken kalkar, mevsimlerin soğukluğunu nazarı dikkate almayarak yaz kış soğuk su ile duş yapardı. Yatağa girerken ayak yıkamak bu da peder ile bir arada geçen yıllar imtidadınca çarnaçar mecbur olduğum bir keyfiyet idi. Bu yüzden de şairin epeyce ağır olan laflarına ihtarlarına hedef oldum.

Eşref Edip Bey Taceddin Mahallesi'ndeki evimize misafir olunca babamın o güne kadar sade bana inhisar eden azarlarına ortak oldu.

Mehmet Âkif'in şıklık ile hiçbir alâkası mevcut değildi. Hele erkeğin tuvalet ve süse kıymet vermesini hiç kabul etmiyordu. Gençlerin cinsiyetine yakışır bir tarzda giyinmelerine muarız değildi. O tırnaklarına manikür yapan, zülüflerini acaip bir şekilde uzatan, yürüyüşüne gayri tabii bir reşakat ilave etmeye kalkışan kimselere fena halde kızardı. "Ecnebileri

taklit etmek bunu kabul ediyorum" derdi. "Ancak Frenklerde taklit edilecek manikürden, danstan, tuvaletten daha mühim işler dururken ikinci hatta üçüncü derecede kalan fuzuli fantezilere özenenleri sevemiyorum. Baştan başa katılaşmağa, erkekleşmeğe muhtaç olduğumuz şu günlerde Levantenlik çok yersiz, aynı zamanda pek tehlikeli bir şey." Mehmet Âkif Milli Mücadele senelerinde böyle düşünüyordu...

Antalya'dan Ankara'ya geleli ancak bir ay olmuştu. Mevsim kıştı. Babamı Büyük Millet Meclisi'nin önündeki parkta bekliyordum. Akşam ezanı okunmak üzere iken Meclis binasının büyük kapısından mebuslar grup grup dağılıyorlardı. Uzaktan babamı ayağındaki siyah çizmelerinden elini kolunu kendine has bir şekilde sallayışından tanıdım. O tarafa doğru koşarak bekledim.

5

Âkif'in Hayatında Yegâne Gördüğü

Toplu Para: 970 lira idi[38]

O zaman en ileride gelen Atatürk başındaki siyah kalpağı sırtında aynı renkteki paltosu elinde bastonu ile yanımdan geçmek üzere idi. Her halde nazarı dikkatini çektim. O esnada babam da yanıma gelmişti. Ben elimle onu tuttum. "Oğlunuz mu?" diye babama soran Gazi müsbet cevap alınca soğuktan üşüyen parmaklarıyla suratımı okşadı ve uzaklaştı. O ince uzun parmakların çehremi okşamasından hâlâ gurur duyuyorum...

O akşam babam ertesi gün için daha erken kalkacağımızı uzun bir tren yolculuğuna hazır olmamı haber verdi; Eskişehir üzerinden, Afyon'a oradan da Konya'ya gidecektik. Birkaç kat çamaşırımızı muhafaza eden bavulu ben taşıyamıyordum. Sabahın pek erken saatlerinde yürüyerek Ankara İstasyonu'na vasıl olduk. Ankara'yı kesif bir sis tabakası gizliyor, şehir derin bir sükûn içinde uyuyordu. Artık bu yola gide gele bütün aradaki istasyonları bile öğrenmiş ve bu geniş Haymana Ovası'nın, trenin pencerelerinden döne döne uzayan ufuklarını seyrede ede ezberlemiş idim. Haymana, saatlerce tükenmeyen uçsuz bucaksız ova... Düşmanın, taarruzlarını bağrında boğan o kahraman toprak! Bugün çok kıymetli şehitlerimizin muazzam bir makberesi olduğu kadar, Ankara'yı işgal ederek Türklüğü haritadan silmek sevdasıyla can veren zebunkeş düşmanlarımızın seraplar ile karşılaştıkları suya hasret bir vatan köşesidir. Eskişehir'de hiç kalmadık, bizi Konya'ya kadar götürecek başka bir trene aktarma yaparak yolumuza devam ettik. Afyonkarahisar'da kalmağa niyetimiz olmadığı halde, Afyon mebusu Şükrü Bey namında bir zat babamı istasyonda tesadüfen gördü ve bizi trenden inmeğe mecbur etti. Şehre girdiğimiz vakit karanlık yeni çöküyor idi, dehşetli bir soğuk ortalığı kasıp kavuruyor idi. O akşam Şükrü Bey'in istasyona pek uzak olmayan hanesinde yattık. 48 saat kadar süren bir tren yolculuğunu müteakip haritada olmayan bu misafirlik bize çok iyi geldi! Gayet teniz ve kaba bir döşekte istirahat ettik, yorgunluğumuzu aldık.

Milli Mücadele'de Afyonkarahisar, malûm olduğu gibi ismi dünya tarihine karışan ve Orta Anadolu'ya bir köprü mevkiinde bulunan mühim bir vilâyetimiz idi. Türkiye Cumhuriyeti bugünkü refahını, istiklâlini; istiklâl dedikten sonra söylenecek bir şey kalmıyor, velhasıl Cumhuriyet

Hükümeti'nin haricî ve dahilî düşmanlar tarafından baltalanmakta olan temelleri, Afyonkarahisar'da savrulan Türk mermilerinin açtığı zaferle pek sağlam olarak yerine oturmuş idi. Müttefik devletlerin yurdumuzda en metin bir mevkii müstahkem olarak tahkim ettiği, icabında harikalar yaratan Türk gücünün katiyen yıkamayacağı kat'î kanaatinde bulunduğu, Afyonkarahisar'ın istirdadı, tarihin seyrini değiştirmiş bütün vatanda maneviyatı yükseltmiş, zafer, intikam aşkı ile tutuşan gönülleri coşturmuş münhezimen kaçan düşmanı kovalamakta piyade süvari ile baş başa gelmiştir.

Misafiri olduğumuz Afyonkarahisar mebusu Şükrü Bey aslen yerli imiş, babam ile aralarında geçen muhavereyi hatırlıyorum: Afyon'da doğmuş ve büyümüş, fakat hemşerilerini beğenmiyordu. Kuvayi Milliye'ye gönüllü giden vatandaşlar arasında hemşerilerinin diğer yurttaşlar kadar yararlık, cesaret, fedakârlık göstermediklerini, bu yüzden pek müteessif olduğunu anlatıyordu. Babamın herhalde Konya'da görülecek mühim işleri vardı. Çünkü Şükrü Bey'in birkaç zaman daha kalmamız üzerindeki ısrarlarını suret-i nazikânede kabul etmedi. Afyon'a varışımızın dördüncü günü Konya'ya müteveccihen şehirden ayrıldık, Konya İstasyonu'nda bir arabaya bindik, Hüsamettin Bey isminde bir zatın kapısının önünde indik. Babam bana trende iken Konya'da gideceğimiz yerin rahat ve temiz bir yer olduğunu zannettiğini söylemişti. O zamanlar Konya'da yurdun muhtelif taraflarına beyannameler, günlük emirlere benzer neşriyat tab' eden bir matbaanın müdürü ve sahibi olan Hüsamettin Bey babamı Ankara'ya geldiği esnada Konya'ya davet etmiş, Mehmet Âkif de onun bu davetine icabetle beni de birlikte götürmüştü. Konya'da da benim vakitlerim çok güzel geçiyordu. Gündüzleri ev sahibinin kendi yaşındaki oğlu ile geziyor, on dört yaşlarında olan Cemil ile Konya'nın görülecek yerlerine gidiyorduk. Babamı bu şehirde çok iyi karşılıyorlardı. Her akşam birlikte davetli olduğumuz yerlere gidiyor, hane sahipleri tarafından çok büyük kabul ve hürmet görüyorduk.

Konya'da babam ile birlikte gittiğimiz yerlerde ibadete verilen kıymet sair vilâyetlerden daha ziyade idi. Namaz zamanlarında, cemaatle kılınıyor. Müslümanların, Allah'a secde ederek borç bildikleri bu ibadeti bütün hazır bulunanlar eda etmekte kusur göstermiyorlardı. İstiklâl Marşı şairini ekseri imamete intihap ediyorlar, o bazı yerlerde tevazu gösterdiği zaman ısrar ile

onu saflarının önüne sürüyorlar idi. Mehmet Âkif Kur'an'ı başından sonuna kadar ezbere bilirdi. Hıfzı çok kuvvetli idi. Şairlik hususiyetlerinden birisi de, hafızasının pek kuvvetli oluşudur, bilhassa gençliğinde bir kere okuduğunu ezberleyecek derecede kuvvetli bir dimağa sahip olduğunu neşeli zamanlarında iftiharen söylerdi.

Safahat şairinden 1934 de Kahire'de ayrıldım. Onun tek oğlu olduğum için bana çok düşkün idi. Ben de kendisini candan sever, kendisine karşı içimde korku ile karışık derin bir hürmet taşırdım. Bir arada yaşadığımız son günlerde, ah diyordu, paraya kıymet vermedim, şimdi yanıldığımı görüyorum, hayat, dünya benim bildiğim gibi değilmiş! Lâkin çok geç aklım başıma geldi...

İşte babam Konya'da iken bana şu sırrını da ifşa etti: Hayatımda bu kadar zengin olduğumu [hiç] hatırlamıyorum. Cebimde 960 lira param var. Ne yazık ki annen, kardeşlerin İstanbul'da şimdi yoksulluk çekiyorlar. Onlara para gönderebilecek bir vasıta bulamıyorum. Bu yüzden çok üzüntü içindeyim. Zavallı babacığım dokuz yüz Türk lirasını tecavüz eden toplu bir parayı bir arada yeni gördüğünü itiraf ediyordu. Bu servete malik olmasının sebebi de ailesine birkaç aydır para yollayamamış olması idi.

6

Anlaşıldı ki Mustafa Sağîr, Bir Hain ve Casustu.

Mustafa Kemal Paşa'yı Öldürmek İçin Ankara'ya Gelmişti.

Şair Âkif Bir Mektubunu Açınca...[39]

Babam Konya'da Kuvayi Milliye'yi takviye edebilecek gönüllü kafilelerini çoğaltmak, milletin gönlünde heyecanlar yaratmak maksadıyla nutuklar söyledi, konferanslar verdi. Kalabalık insan kitleleri onu huşu içinde dinliyor, sözlerine hak veriyorlardı.

Babamı İstanbul'daki refikası ve kardeşlerim çok meşgul etmeğe başladı. Kendilerinden haber dahi alamıyorduk. O zamanlar posta ile muhabere etmek de kabil olmuyordu. En ziyade bu işe bir nihayet vermek, hiç olmazsa onlara para gönderebilecek bir vasıta bulmak emeliyle Konya'yı terk ettik. Tren ile Afyon, Eskişehir, oradan da Ankara'ya avdet ettik. Babam, Ankara'da Koyunpazarı'nda meşhur bir kebapçı olan Hacı Kadri Ağa'nın daimî bir müşterisi, aynı zamanda samimî bir arkadaşı olmuştu. Saf, hakikatte biraz da cahil bir adamcağız olan Hacı Kadri Ağa şaire çok fazla tesir etmişti. Ankara'nın yerlisi, temiz bir Türk kanı taşıyan bu nurlu yüzlü ihtiyar, cidden muhterem bir adam idi. Konya'dan avdetimizi müteakip bir öğle yemeğini kebapçı dükkânında yer iken tesadüf karşımıza Halil Ağa'yı çıkardı. Halil Ağa bizim eski emektar aşçımız ve sadık bir adamımız idi. Esasen Bolulu olan bu adamcağız Harbi Umumi'de İngilizlere esir düşmüş, esaretten kurtulmuş, pederin Ankara'da olduğunu işitince onu aramağa gelmişti.

Ankara'da Halil Ağa'yı bulmak babamı cidden sevindirdi. Çünkü aşçımız babamın her cihetçe itimat edebileceği sadık ve fedakâr bir emektardı. Babam Halil Ağa'ya hemen İstanbul'a hareket etmesini, beş altı kişiden mürekkep olan annemi ve kardeşlerimi Ankara'ya getirmesini söyledi.

Halil Ağa İstanbul'da kalan, annemi ve kardeşlerimi Ankara'ya getirmek üzere Ankara'dan Sinop'a, oradan da İstanbul'a varabilmesi muayyen bir zamana mütevakkıftı. İstanbul'dan ailemizin hazırlanıp yola çıkmaları, İnebolu'ya gelebilmeleri, bütün bunları aksi ihtimalleri de göz önüne alarak hesap ettik. Halil Ağa'nın arkasından on beş gün sonra babam ile Ankara'dan ayrıldık. Yaylı bir araba ile Çankırı üzerinden Ilgaz'ı geçtik. Kastamonu'ya, oradan yine yaylı araba ile Küre tarikiyle İnebolu'ya vardık. Halil Ağa'yı İstanbul'a götüren Bahri Cedit vapuru biz İnebolu'ya vasıl

olduğumuz sıralarda Karadeniz Boğazı'nı aşmıştı. Annem ve kardeşlerim Halil Ağa ile beraber bu vapur ile geliyorlardı.

«Bahri Cedit» yolsuz küçük bir vapur idi, mevsim kış, Karadeniz'de tipi ile karışık dehşetli bir fırtına başlamıştı, haftalarca devam eden bu hava, denizleri allak bullak etmiş, Bahri Cedit'in haftalarca dalgalar arasında bocalayan talihsiz yolcuları karaya çıkmaktan ümitlerini kesmeye başlamışlardı.

Babam ile İnebolu'da yolcularımızı sabırsızlıkla bekliyor idik. Dört gün evvel İnebolu açıklarında görünmesi lâzım gelen Bahri Cedit'ten hiç bir haber yok idi. Sahillerde şarapneller gibi patlayan dalgalara bakar iken annemin ve kardeşlerimin sağ salim karaya çıkmalarına dualar ediyor, heyecanlanıyor idim. Nihayet beşinci günün akşamüzeri Bahri Cedit muazzam dalgaların arasında bir ceviz kabuğu gibi yalpa vuruyor, İnebolu'yu acı acı düdük çalarak selâmlıyordu. Lâkin bu fırtınada yolcu indirmek imkânsız bîr hâdise idi. İnebolu'nun meşhur kayıkçıları bu havada denize açılmak cesaretini gösteremediler. Yalnız sahilden dört çifte sağlam bir kayık denize çöken alaca karanlık içinde coşkun dalgalar arasında kâh yükseliyor, kâh nazarlardan kayboluyor, vapura müteveccihen dalgalar içerisinde yol almağa çabalıyor idi. O gün Bahri Cedit vapurundan bu dört cifte sandal bir tek yolcu aldı.

Hintli Mustafa Sağîr karaya çıkarıldı. Bu zat İslâm Hindistan ile kurtuluş mücadelesi yapan Türkiye'nin münasebetlerini tanzim etmek için İslâm âlemi adına Ankara hükümetine elçi gönderiliyor idi. Aradan üç dört ay geçtikten sonra aynı adamın Ankara'da Büyük Millet Meclisi karşısındaki meydanlıkta asılmış cesedini gördüm. Kurnaz bir İngiliz casusu olan bu Hintliye hiç acımadım. Sözün sırası gelmiş iken Mustafa Sağîr'den birazcık bahsetmek isterim. Çünkü İstiklâl Marşı şairinin bu hain İngiliz casusunun içyüzünü keşfetmekte çok büyük rolü olmuştur. Rol değil, Mustafa Sağîr'i suç üzeri babam yakalamış, Atatürk'ün doğrudan doğruya hayatı ile alâkadar olan teşkilatlı bir suikaste mâni olabilmiştir. Bittabi Mustafa Sağîr kendisine Hindistan'ın Ankara Hükûmeti'ni alkışlayan bir ferdi, âlemi İslâm'ın bir âzası, bir sefiri süsü veriyor idi. Babam da eskiden beri Türkiye'de İttihadı İslâm teşkilâtına çalışan, hitap eden bir mütefekkir tanındığı için Mustafa Sağîr ile samimiyet peyda etmiş, içyüzünü henüz

bilmediği bu İngiliz casusunu kaç defalar Tacettin Mahallesi'ndeki evimize davet etmişti. Bu arkadaşlıktan kendi hesabına faydalanmayı düşünen Hintli casus yeni yeni düzelmekte olan muhabere işlerinde babamın adresiyle mektuplaşmayı daha münasip bulmuş, Mehmet Âkif vasıtasıyla muhabereye başlamıştı.

Lâkin Mustafa Sağîr namile Hindistan'dan, İstanbul'dan, hattâ Mısır'dan babamın adresine o kadar çok mektuplar koca koca zarflar geliyordu ki, peder şüphelenmeğe başladı. Hiç unutmam, İstanbul'dan Mustafa Sağîr'e gelen büyük bir zarfın bir ucu kazara yırtıldı. Zarfın muntazaman katlanmış sahifelerce muhteviyatı gözüküyordu. İkimizin de nazarı dikkatini çeken şey mazrufun yazıdan âri olması oldu. Babam artık dayanamadı. Zarfı yırtarak açtı. Satırsız büyük eseri cedit kâğıtları bomboştu. Yalnız bu kâğıtları katlayan bir tabakada üç dört satırlık bir yazı vardı. İstanbul'da havaların yağmurlu gittiğinden bahsediyor, Mustafa Sağîr'e muvaffakiyetler temenni ediliyordu. Bilâhare diğer sahifeler tahlil edildi.

Bu gibi hallerde istimal edilen kimyevi mürekkeple yazıldığı anlaşıldı. Mustafa Sağîr, sağîr değil kebir bir hain olmasının cezasını hayatı ile ödedi, darağacında can verdi.

Bahri Cedit İnebolu'ya ancak Mustafa Sağîr'i indirebilmişti. Zaten bu adamcağız hayatına kıymet veren bir insan değildi, çıkan deniz onu korkutmuyor, onun görecek pek mühim işleri vardı. Hakikaten boğulmadı. Lâkin Hakk'ın Ankara'da boynuna geçirdiği ilmik küstah hayatına acı bir hatime çekti. Gelelim biz bizimkilere. Onlar İnebolu'ya inememiş Sinop'a doğru dalgalar arasında yollarına mecburen devam etmişlerdi.

Onların arkasından karadan Sinop'a gitmek kabil olmayacaktı. Nasıl olsa yanlarında Halil Ağa vardı. Biz Kastamonu'ya dönerken Küre'de kaldığımız bir han sahibine tembih ettik. Çünkü annem ve kardeşlerim de bu handa konaklayacaklardı. Geldikleri zaman kendilerini ağırlamasını iyi bir adam olan bu han sahibinden rica ettik.

Güç belâ Sinop Limanı'na yolcularını çıkaran Bahri Cedit vapurundan salimen karaya ayak basan annem orada Halil Ağa'ya bir koç aldırarak kurban kesmiş, denizlerin bu küçük tekneyi gark etmek raddelerine

yükseldiği esnada batmadan toprağa çıkarsak fakir fukaraya dağıtılmak üzere bir kurban adamıştı.

Babam ile yine bir yaylı araba kiralayarak geldiğimiz yollardan Kastamonu'ya avdet ettik. Ankara Taceddin Mahallesi'ndeki iki odalı mesken bizim ile dokuz kişiye ailemize kâfi gelemezdi. Kastamonu'da Ankara'da olduğu gibi ev buhranı mevcut değildi. Orada Olukbaşı Mahallesi'nde kocaman bir bahçe ortasında köşk gibi münasip bir ev kiraladık.

İki hafta sonra eşyaları ile birlikte üç yaylı arabayı dolduran annem, kardeşlerim Halil Ağa ile birlikte geldiler. Zavallı annemin sevincini tarif edemeyeceğim. Babamı ve beni çok severdi. Tuttuğumuz evi pek beğendi. Yerleştik. O esnada Kastamonu da dehşetli bir kış ve soğuk vardı, bereket versin odun boldu. Mehmet Âkif'in bilâhare Ankara'da, o zamanlar Balıkesir eşrafından Yüzbaşı Hayrettin Bey'e verdiği Süheylâ Hanım isminde bir evlâdı manevisi de ablalarım ile birlikte gelmişti. Bu kızcağızı küçüklüğümde öz hemşirem sanırdım.

7

Âkif, Gözyaşları İçinde Yazıyordu[40]

Hasan Tahsin Bey namında babamın pek samimi arkadaşlarından bir zatın kızı olan Süheylâ Hanım'ın pederi ölmüş babam da bu çocuğu evimize almış, onun tahsil ve terbiyesi ile bizzat alakadar olmuş, netice Süheylâ ablam Darülmuallimat'ı ikmal ettikten sonra Darülfünun'u dahi bitirmişti. Ben alfabeyi ve ilk tahsilimi ondan öğrendim.

Babam Kastamonu'da bir ay kadar kaldı. Beni anneme emanet ederek Ankara'ya gitti. Çünkü ben Kastamonu İlk Mektebi'ne yazılmıştım. Babamdan ayrılmak doğrusu çok gücüme gitti. O da bana çok tutkundu. Lâkin bir seneye yakın bir zamandan beri beni adamakıllı özleyen validem ısrar etti. Beni babam ile Ankara'ya yollamadı. Çocuk iken gayet zeki idim, İstiklâl Marşı şairi ile o zamanlar geçirdiğim maceralar seyahatler ile dolu hayat pek hoşuma gitmişti. Annem ablalarım ile Kastamonu'da normal ve rahat bir ömür geçiriyorduk, lâkin bu hayat tarzından pek çabuk usandım. Ankara'ya babamın yanma dönmek için can atıyor idim. Hatır hayale gelmeyecek yaramazlıklar yaparak validemin gözünü korkuttum. Benimle başa çıkamadı. O sıralarda Kastamonu'ya gelmiş olan Eskişehir Bakteriyolojihane Müdürü Şefik Kolaylı tekrar yerine dönüyor, Ankara yolu ile Eskişehir'e gidiyordu. Annem onunla beni babama yolladı. Yaylı bir araba ile Ilgaz'ı geçerken soğuktan donacak idik. O sene kış pek şiddetli idi. Taceddin Mahallesi'ndeki evimize babamın yanına bir gece yarısı döndüğüm zaman safahat şairi beni pek tatlı bir yüzle karşıladı. Eşref Edip Bey de meydanda yoktu. Anladığıma nazaran babam ona daha münasip bir ikametgâh bulmak ıztırarında kalmış! O günlerde İstiklâl Marşı'nı yazan babam pek dalgın çok müteheyyiç bir durumda idi. Her gün her gece hattâ her saat cephelerden bazı ümit verici ekseri üzücü haberler gelmekte idi. (Bülbül) manzumesi işte o kararsız günlerin ve tehlikeli gecelerin tazallüm eden sitemkâr bir mahsulüdür.

Eşin var, âşiyanın var, baharın var ki beklerdin!
Kıyametler koparmak neydi ey bülbül, nedir derdin?!

diye feryat eden şair, Bursa'da Yunanlıların vatandaşlarımıza yaptıkları hakaretlere mülevves çizmeler altında çiğnenen mabetlerimizin haline için

için yanıyor, cidden müteellim oluyordu. Mehmet Âkif'i yazarken ağlar bir vaziyette hem de bol gözyaşları dökerek derin derin hıçkırarak ağlar bir halde çok gördüm. İyi biliyorum ki gözyaşlarını yalnız benden gizlemez inkisarını bana izhar etmekte bir mahzur görmezdi.

Kuşçubaşı'nın oğlu çeteci Eşref Bey'in bana bağışladığı kısrak doğurmuştu. Artık ben bir de tay sahibi olmuştum, O esnada babam benim çocukluk saikasıyla taşkın neşemi bile çok görüyor, bu halimden hoşlanmıyor, memleketin kan ağladığı bu kara günlerde sürur, neşe, taşkınlık çocukların tabiî bir haklan olan bu hallere bile kızıyor, bana acı acı sitem ediyordu.

İşte o günlerde babam ile aramızı açan bir hâdiseyi zikredeceğim. Zira Safahat şairini hayatta hiç bu kadar asabi bu derece muğber gördüğümü hatırlamıyorum. Bir akşamüzeri kısrağı semtimizin yakınlarından geçen dereden sulamaya götürmüş hayvana rakiben avdet ediyordum. Tam hayvandan inerken bahçe kapısının önünde genç bir adam ile karşılaştım. Pek ağır yürüyen bu tanımadığım şahıs benim yolumu, kesiyordu. «Yol versene görmüyor musun geçeceğim ne cansız adamsın!» diye bağırdım. Dudakları arasından işitemediğim bir şeyler mırıldandı. Hâlâ önümden çekilememişti. Mahsus yapıyor zannettim. Atımı üzerine doğru sürdüm ve çarptım. O zaman acı acı inledi. Nereden çıktığını hâlâ anlayamadığım babam beni kısrağın üzerinden öyle şiddetle aşağı çekti ki yere çamurlardı içine yuvarlandım. Babam beni kaktırdı. Suratıma iki üç tokat aşketti. Tekrar yere düştüm.

Sonradan anladığıma nazaran o meçhul adam cephede yaralanmış ve el'an yarası kapanmayan bir gönüllü; göğsünü vatanına göz diken düşmanlara karşı siper eden bu yüzden ağır yaralanan bir komşu çocuğu imiş.

Benim bütün bunlardan haberim yoktu. Ben onu kasten yolumu kesen bir kimse zannederek böyle hareket etmiş kendisine ıstırap veren yarasını incitmiştim. Sonradan babam da beni affetti; amma yediğim o ağır tokatların acısı hâlâ içimden çıkmamıştır.

Türk Neslinin Günden Güne Bozulduğunu

Görmek Âkif'i Çok Üzüyordu[41]

O zamanlar her ne kadar memleketin vaziyeti pek bozuk, neticenin ne olacağı meşkûk ise de arada yine bir takım şenlikler tertip ediliyor, cirit oyunları, at yarışları güreşler ve emsali müsabakalar yapılıyordu. Mehmet Âkif'in usta bir pehlivan olduğunu bir kere daha zikreylemiştim. Şunu da ilave etmek isterim ki kendisinden şu sözleri işittim. Benim belden aşağım yukarılarım yani kollarım, omuzlarım, boynum gibi kuvvetli olmuş olsaydı bana çok yazık olurdu. Çünkü o zaman ben başa güreşebilecek ve muvaffak olacak bir pehlivan yetişirdim.

Dolayısıyla peder gençliğinin bütün güzide pehlivanlarını yakından tanıyor. O zamanlar dünya güreş rekorunu kazanan Koca Yusuflar, Kara Ahmedler, Adalı Halil Pehlivan, Hergeleci, Küçük Yusuf, Yaşar Pehlivan, Çolak Mümin Hoca, Kıyıcı Osman Pehlivan gibi dünyaca tanınmış meşhur pehlivanlarımızın bütün güreşlerini takip ediyordu, bunların bir kısmı ile arkadaşlığı samimiyeti dahi varmış. Meselâ dünya şampiyonu olan Kara Ahmed'i Prens Abbas Halim Paşa'nın himayesi altına vermiş. Bu yolda ona tavassut etmişti. Pek hürmet ile andığı Kıyıcı Osman Pehlivan ta çocukluğundan beri mahallelisi ve arkadaşı idi. Bütün bunları yazmaktan maksadım Mehmet Âkif'in güreş bilir ve güreşir bir sporcu, bir meraklı olduğunu belirtmektir. İşte o zamanlar Ankara'da tertip edilen derme çatma güreşler onun pek canını sıkıyor. Sırtı yere gelmeyen gürbüz Türk neslinin Harbi Umumi'den, Balkan Harbi'nden hele mütareke senelerini takip eden Yunan Harbi yıllarında hastalık, açlık sefalet yüzünden düştüğü derin inkıraza candan yanıyor. O da pek cılız ve aç pehlivanlarının üç beş kuruş uğrunda acayip bir şekilde boğuşmaları onu yaralıyordu. Mehmet Âkif'e taassup irtica isnat edenler olmuştur. Halbuki o hiçbir zaman ne mürteci ne de softa fikirli idi. Onun yalnız başka şekilde tezahür eden taassupları kendine has görüşleri vardı. Sıhhaten ve bedenen inkıraz etmekte olan nesil onu çileden çıkarıyor. Birçok cehaletlerin, suiistimallerin de rol oynadığı bu inkıraza ne kadar üzülüyordu.

Aslında eski köyleri, köy düğünlerindeki güreşleri, levent endamlı pehlivanları, onları candan seyreden zinde ve kavi Türk ırkını tasvir ederken okuyucu o müşa'şa devrin azametini iftihar ile duyar ve yaşar. Yine

aynı eserinde son devrin yeni Harbi Umumi senelerinin harbin, felâketin, sefahatin, zaruretin ve cehaletin kasıp kavurduğu Türk köylüsünü, Türk vatandaşını acı acı anlatır.

İşte Harbi Umumi sonlarının o bedbaht yıllarında bir köy düğününü canlandırmaya çalışırken; kemikleri çıkmış cılız, aç zavallı iki öküzün sürüklediği sakat bir gelin arabası içinde giden geline şöyle hitap eder: Zavallı kızım, sana baksın da bahtın utansın. Senin nerede medfun olduğundan haberim olmayan ananın ruhuna melekût aguş açarken onun temiz ve saf naşını gizleyen tabut! Senin şimdi şu gelinlik arabandan daha şahane idi... geline böyle acırken güreşlere geçer. Yine yokluğun sefaletin harap ettiği cılız pehlivanları onların bitik hallerini tasvir ederek okuyanları bile mahzun eder. İşte bütün dünyada bükülmez kolunun kuvveti dönmez yüzünün mehabeti ile tanınmış Türk ırkının bu acı tereddisi karşısında ecnebilerin, düşmanlarımızın mevzun endamları, sıhhatleri, demevi çehreleri Mehmet Âkif'i derin bir gıpta acı bir kıskançlık içinde bırakıyor. Onların bu üstünlüklerini kat'iyyen çekemiyor, içerliyor, üzülüyor, acı acı feryat ediyordu. Safahat şairi bu cepheden hakikaten mutaassıp hem de çok koyu mutaassıptı. O zamanlar Ankara'da tertip edilen güreşlere beraber gittik. Bu müsabakalar da babamı tatmin edemiyor bilâkis üzüyordu.

Spordan bahsetmişken babamın talebelik hayatında on sekiz on dokuz yaşlarında Halkalı Ziraat Mektebi'nde talebe iken başından geçen bir hâdiseyi nakletmek münasip olacak. Bu meseleyi benden başka, bugün bilen hiç kimse kalmamıştır: Babamın sınıf arkadaşları arasında birisi Musevi diğeri Ermeni olmak üzere iki yaman rakibi varmış. Musevi'nin ismini unuttum. Hem bu adamın, babamla ilgisi yalnız derslere inhisar ediyormuş. Sınıfta birinciliği arkadaşlarına vermek istemeyen bu Musevi'nin bilhassa ziyaziyesi çok kuvvetli imiş. Agop'a gelince o da derslerine pek fazla çalışıyor sınıfta en ileri gelen talebelerin başında geliyormuş. Aynı zamanda vücut itibariyle pek kuvvetli ve okkalı olan bu Ermeni biraz da güreş biliyormuş. Lâkin babama nazaran yaşı da ileri, kilosu da çok fazla imiş. Lâkin genç Mehmet Âkif Halkalı Ziraat Mektebi'nde sınıfında birinciliği bu iki Türk olmayana vermeyi çok büyük bir zül telâkki ederek geceyi gündüze katarak çalışmış onları-geçmiş ve sınıfının birincisi olmuş.

Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz[42]

Hatta mektepten aldığı diplomasında bu imtiyazı göze çarpar ve şehadetnamesi birinciliğini kaydeder. Agop, mektepteki talebe hatta hademeler arasında kolunun harikulade kuvveti ve güreşteki mahareti sayesinde önüne geleni yeniyor. Koca mektepte kimse bu genç irisi delikanlıya mukavemet edemiyordu. Mehmet Âkif o zamanlar çok çevik, kuvvetli ve usta bir güreşçi olduğu kadar izzeti nefis sahibi ve mağrur bir Türk genci idi. Agop için bana şöyle söylemişti:

> Ermeni bildiğin gibi değil dehşetli kuvvetli idi. Arkadaşlarımı çarçabuk altına alıp ezmesi öyle zoruma gidiyor, beni çileden çıkarıyordu ki sana anlatamam... Kendisi ile şaka mahiyetinde dahi olsun hiç tutuşmamıştık. Zira onun da gözü beni pek tutmuyordu. Cüsseten okkaca kendisinden aşağıda idim. Lâkin ondan çok daha atik ve daha oyuncu idim. Göz hasmını tanır! O da bunları görüyor, hesap ediyor, benimle elense şakası bile yapmaya yanaşmıyordu. Bir gün hiç unutmam. Hüseyin Avni isminde Fatihli bir hemşerim ve benden bir sınıf aşağı bir arkadaşımla Agop idman mahiyetinde güreş tutmuşlardı. İdman filân derken Avni'ye boyunduruk çekiyor, şiddetli elenseleriyle çocuğu eziyor, pek müşkil vaziyetlere sokuyordu. Nasıl oldu bilmiyorum Avni, Agop'un çektiği şiddetli bir elense ile yere kapandı. Ağzından dişlerinden kan boşanmaya başladı. Artık dayanamadım. Gel Agop dedim biraz da ikimiz idman tutalım. Tereddüt edemedi. Arkadaşlarımın intikamını almak üzere Agop'u tek çapraza aldım. Meydan genişti. Belki on beş yirmi adım sürdüm. Nihayet kavi rakibim tutunamadı. Burnu üzerine yüzükoyun yere kapaklandı. Bu sefer çok iyi kullandığım kündeye aldım. O koca Agop'u kaldırarak öyle bir çevirdim ve sırtını yere getirdim ki bütün bunlar bir buçuk iki dakika içinde olmuştu. Ermeni ne olduğunu şaşırdı. Kıpkırmızı olmuş hâlâ yerinde oturuyor, önüne bakıyordu. İşte o zaman etrafı şiddetli bir alkış tufanı çınlattı. Agop'u tam manasıyla mağlup etmiştim. Hiç sesini çıkarmadı. Yavaş yavaş yerinden kalktı, kafası önünde kös kös mektebin kapısından içeriye girerek kayboldu.

Bir riyaziye hocamız Ekrem Bey vardı. O da bu hâdiseye şahit olanlar arasında idi. Muhterem ihtiyar o kadar sevinmiş o kadar heyecanlanmış idi ki: "Yahu Agop'u, Agop'u kaldırdı savurdu attı, Agop kalkar mı?" diye bağırıyor, tuhaf tuhaf hareketler yapıyordu.

Kastamonu'da kalan validem Ankara'ya bizim yanımıza gelmek istiyor, bu hususta babama üst üste haber gönderiyordu. Her şeyden evvel onlara münasip bir ev bulmak icap ediyordu. Kendisinden daha önce bahsettiğim Kebapçı Hacı Kadri Ağa evinin müstakil bir bölüğünü babama terk etti. Bunun üzerine annem kardeşlerimle birlikte Kastamonu'dan Ankara'ya geldiler. Artık Ankara'da ailece yerleşmiş idik. Mehmet Âkif bu sıralarda İstiklâl Marşı'nı yaratmış bu muvaffakiyeti 500 lira nakdî bir mükâfat ile tâltif edilmişti. Babam o esnada 500 liraya gerçekten muhtaç bir adamdı. Fakir idi. Parası yoktu. Lâkin mâlum olduğu gibi gönlü çok boldu.

İyi biliyorum ki, babam bu parayı almadı, onu Kızılay'a terk etti... Ben İstiklâl Marşı'nı babamın ağzından ezberledim. Birçok yerlerde muvaffakiyetle okudum. Hatta Ankara'da bir müsamerede büyük bir kalabalığa karşı okuduğum bu manzumeyi alkışlamışlar ve bana matbu bir takdirname vermişlerdi. Babam o esnada yine pek bedbin ve düşünceli idi. Hürmetkârı bulunduğu Erzurum Mebusu Gözübüyükzâde Ziya Hoca Meclis'te garip bir istiskale maruz kalmış, bu hâdise pederi ziyadesiyle rencide etmişti. Meclis'te sevdiği Balıkesir Mebusu Basri Bey, Abdülgaffur Hoca da Meclis'ten ayrılmışlar Safahat şairi arkadaşlarının kaybına üzülmüştü. O zamanlar Ankara'da Ziraat Mektebi'ne sık sık gidiyor. Orada Halide Edip Hanım, Doktor Adnan Bey, Hamdullah Suphi Bey babamı ekseri görüştüğü arkadaşlardan sayılabilirdi.

10

Pek Sevdiği (Ali Şükrü) Bey'in Kayboluşu

Babama Gözyaşları Döktürmüştü[43]

Yazılarımın başında isini geçen Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, İstanbul'dan Ankara'ya kadar muhtelif vasıtalarla geçtiğimiz her bakımdan tehlikeli yollarda babamın can yoldaşı ve yegâne arkadaşı bu zat birdenbire ortadan kayboldu. O zamanlar Trabzon mebusunun refikası hanım ve kerimeleri bize komşu denecek bir yerde oturuyorlar. Bizimkiler onlara onlar bizim eve sık sık gelip giderlerdi.

Kocasının bu beklenmedik kayboluşuna hanım efendi pek üzülüyor ve merak ediyordu: Her halde babam da bu hususta birçok şeyleri hesap ediyor ve şüpheleniyordu. Aradan iki gün, üç gün, bir hafta geçtiği halde Ali Şükrü Bey'den hiç bir malûmat alınamamış, nerede olduğu öğrenilememişti. Halbuki vaziyetler onun Ankara'dan, Meclis'ten böyle haftalarca ayrılmasına hiç müsait değildi. Bu işin içinde yani Ali Şükrü Bey'in kaybının pek mühim ve müphem bir sebebi, düşündürücü, şüphelendirici bir mânası olmalıydı. Babamı o güne kadar o derece mahzun, kederli gördüğüm pek nadirdir. Gözlerinde gizlemeğe çalıştığı yaşlar garip bir şekilde parlıyor. Sesi âzap duyan bir heyecanın titrek nâğmelerini fısıldıyordu:

Ben ona söylemiştim! Bu adama itimat etme. Ondan kendini sakın ve koru demiştim. Demek ki Allah bana bunları söyletmiş yüreğimde bir hissikablelvuku Ali Şükrü'ye Topal Osman'dan gelecek felâketi bana ilham etmiş, ben de bunu kendisine ifade etmeye uğraşmıştım. Ne yazık ki onu ikna edemedim. Mert çocuk, hemşerilikten, mertlikten, saflıktan bahsediyor, Topal Osman'a güveniyordu. Çok yazık oldu.

Pek sevdiği arkadaşının esrarengizce öldürülüşü onu çok derinden yaralamış. Meclisten soğutmuştu. Korkmuştu diyemeyeceğim babamı çok iyi tanıdım. Hiç bir zaman korkak değildi. Korkunun ihtirazın, tedbirin, mukadderatın önüne geçmeyeceğine öyle kuvvetli bir kanaati vardı ki; daima mütevekkil her zaman Allah'a güvenir ondan gelecek her şeye boyun büker ve sinesine çekerdi...

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'i, memleketlisi, Kuvayi Milliye'nin ilk günlerinde Karadeniz sahillerinde, Trabzon, Samsun ve havalisinde Rum çetelerine, hattâ Ermenilere karşı büyük muvaffakiyetler kazanan, Türk köylerini, kazalarını ve kasabalarını yakıp yıkan vatandaşlarımıza hatır ve hayale gelmeyen işkenceler yapan yerli düşmanları dağıtan, Düvel-i Müttefike'den muavenet görerek gayriinsanî katliâmlara girişen Hıristiyan çetelerini bastıran, sindiren çete reisi Topal Osman haddizatında cahil, lâkin muktedir ve cesur, bir reis ve vatana bu hususta birçok yararlıklar göstermiş bir kahramandır. İşte Trabzon, mebusu Ali Şükrü Bey, Topal Osman'ın hürmetkârı, aynı zamanda hemşerisi olmak hasebiyle onunla iftihar ettiği Şükrü Bey bu hunhar çetebaşının kurbanı olmuş, Ankara civarındaki Çubuk Ovası'nda Osman'ın avenesi tarafından kahve içerken boynuna sardırılan kementle boğdurulmuştu. Zavallıyı Ankara açıklarında böyle ıssız bir yere davet etmişler onu gafil avlayarak boğmuşlardı.

Cesedini, paltosu ve elbisesiyle pek derin kazılmayan bir çukura atmışlar; bir iki gün sonra yağan şiddetli yağmurlar toprağı sürüklemiş, ceset meydana çıkmış, hâdise de anlaşılmıştı.

Ali Şükrü Beyin sıkı sıkı kapadığı avuçları acılınca, boğulmamak için sarf ettiği gayret ve mukabele esnasında kendisini müdafaa için kullandığı hasır bir iskemlenin hasırları çıkmış. Ankara'da kendisine bütün şehrin iştirak ettiği muazzam bir cenaze merasimi yapılmış, bir top arabasına yerleştirilen tabutunu ay yıldızlı bayrağımız sarmalamıştı...

Havalar yaza döndü, Yunan Harbi devam ediyor, talih harbi ara sıra yüzümüze gülüyorsa da netice, kat'i neticenin ne olacağını yalnız Cenabı Hak biliyordu.

Sakarya Harbi başladı, malûm olduğu üzere bu harb pek mühimdir. Payitahtın yakınlarına kadar uzanmaya fırsat bulan, Ankara'yı hedef tutan düşman orduları hakikaten bayağı dayanıyordu.

11

Gecenin Issızlığında Top Sesleri Ankara

Sokaklarında Duyuluyordu[44]

Haymana'ya doğru ilerlemeğe bütün gayretleriyle uğraşıyorlardı. Top sesleri gecenin ıssızlığında Ankara'dan duyulabiliyordu. O zaman Ankara'yı Kayseri'ye nakletmek düşünülüyor. Mebuslar, büyük memurlar ailelerini çocuklarını peyderpey Kayseri'ye gönderiyorlardı. Ziraat Mektebi daha bazı müesseseler dahi Kayseri'ye göç etmişlerdi. Sıra yine bizimkilere geldi. Sıcak bir yaz günü akşamüzeri Kayseri'ye giden kağnı arabalarından müteşekkil bir kafile ile anam ve hemşirelerim de yola çıktılar. Babam beni yanından ayırmadı. Benim kaldığım, icabında öldüğüm yerde oğlum da ölsün dedi. Gözyaşlarımı tutamayarak anamın elini öptüm, kardeşlerim ile vedalaştım. Kağnı arabaları hazin gıcırtılar çıkararak ağır ağır uzaklaşıyor, Şarka doğru hicret eden bu zavallıları taşıyorlardı. Onları teşyi ederken çeteci Eşref Bey'in bana verdiği kısrağa binmiştim. Babamla boş kalan evimize dönerken yedeğimizde gelen kısrağın bile mahzun bir hali vardı. Atın; mahlûkat içinde, Allah'ın özenerek yarattığı bu asîl hayvanın, ne demek olduğunu, ahırların gübre kokan yumuşak zemininde dolaşmayanlar, açlığını sahibine ince kişneyişleriyle ihsas etmeye çalışan atların dilinden anlamazlar, bu bambaşka bir âlem, apayrı bir ilimdir. Burada uzun uzadıya izah edemeyeceğim.

İşte o yaz Ankara en tehlikeli günleri geçiriyor, babam Yunanlıların Türk ordusu karşısında bu derece dayanmalarına gıpta ve hayret ediyordu. Sakarya Harbi epeyce sürdü. Düşman hattı müdafaamızı geçemedi, bütün gayretlerine, bütün ısrarlarına rağmen Ankara ufuklarını uzaktan bile seçemedi. Ricat etmek mecburiyetinde kaldı. Lâkin panik halinde kaçmadı, muntazaman çekildi. Sakarya'nın öbür kıyısında tutundu ve kaldı. O zaman bizim de düşmana saldıracak, onu söküp atacak bozacak kudretimiz yoktu. Bir sene kadar bir mütareke devresi geçirdik ki. Bu vakitten mümkün olduğu kadar istifade ettik, hazırlandık, silâhlandık. Şark cephesinde Kâzım Karabekir Paşa Ermenileri bozmuş onlardan külliyetli miktarda silâh ve mühimmat iğtinam etmişti. Malûm olduğu gibi bu yıl içinde Afyon taarruzuna kalkabilmek için icap eden bütün hazırlıkları yaptık ve muvaffak olduk.

Sakarya'da harp kazanılarak düşman çekilince, Ankara'ya hicret eden memurin ve mebusan aileleri, resmî müessese ve mektepler tekrar Ankara'ya avdet etmeye başladılar. Bizim eski emektarımız Halil Ağa, annem ve kardeşlerim Kayseri'ye gittikleri zaman o da memleketine düşman ayağı basmayan Bolu'ya gitmişti. O esnada tekrar Ankara'ya yanımıza geldi.

Validem Kayseri'den Ankara'ya dönen kafileleri, aileleri gördükçe sabredemiyor, Ankara'ya gelmek istiyor, babama bu hususta mektuplar yağdırıyordu. Halil Ağa da gelince babam kendisine epeyce para verdi, beni de yanına katarak ikimizi ailemizi getirmek üzere Kayseri'ye gönderdi.

Halil Ağa ile Ankara'dan Kayseri'ye kadar uzayan yolculuğumuz rahat geçti, çünkü oraya gitmekte olan bir tüccarın otomobiline bindik, çok çabuk ve rahat gittik. Kayseri'ye hicret eden mebus ailelerine hükümet kolaylık göstermiş, onları orada çabucak iskân etmişti.

12

Annem Gözyaşları İçinde Beni

Hasretle Bağrına Basmıştı[45]

Burdur ve Biga Mebusu Mehmet Âkif'in ailesinin oturduğu yeri istihbarattan öğrenerek çabucak bulduk. Bu ev aslen Ermeni olan bir kunduracının hanesi imiş. Lâkin orada ne annem, ne de kardeşlerim mevcut değildi. Sorduğumuz zaman beş gün evvel Ankara'ya hareket eden bir kafileye iştirak ettiklerini ve iki yaylı araba ile gittiklerini hayretle haber aldık.

Artık Halil Ağa ile bana Ankara'ya derhal dönmekten başka yapacak hiç bir iş kalmıyordu.

Ancak hangi vasıta ile dönecek ve nasıl dönecektik. Bunu düşünerek hiç görmediğimiz Kayseri sokaklarında serseriyane dolaşırken oraya göç etmiş ulan Ankara Ziraat Mektebi aşçısına tesadüf ettik. Bu bizim için büyük bir hüsnü talih ve güzel bir tesadüf oldu. Ziraat Mektebi'nin aşçısından mektebin bir, iki güne kadar Ankara'ya gideceğini öğrendik. Halil Ağa'nın ahbabı meslektaşı aynı zamanda hemşerisi olan aşçı bizi bırakmadı. Şehrin biraz açığında olan mektebe gittik. Hakikaten üç dört gün sonra Ziraat Mektebi öküz ve kağnı arabalarından müteşekkil uzun bir kafile halinde Ankara'ya müteveccihen yola düzüldü. Biz de beraber Türkiye'nin yeni payitahtına dönüyorduk. Kırşehir üzerinden Kayseri'den Ankara'ya öküz arabalarıyla tam 23 günde varabildik. Annem ve kardeşlerim çoktan Ankara'yı bulmuşlar, validem benim için çok üzülüyor, peder ile bu hususta her gün münakaşa ediyormuş. Hatta sağ salim eve dönersem adaklar kurbanlar adamış! Ankara'ya bir menzil kala bir yerde rahmetlik Halil Ağa'ya bir oyun yaptım. Yalnız o değil bütün, kafile bu işle alâkadar olmuş beni bayağı merak etmişler ve üzülmüşler. Geriden iki yaylı araba ile maalesef bugün ismini unuttuğum İzmir mebuslarından bir zatın ailesi gelmekte idi, kafilemize yetiştikleri zaman bizim öküzlerin ayağı ile Ankara'ya daha iki buçuk günlük yol vardı. Yaylıdaki kadınlar beni tanıyor ve seviyorlardı. O zamanlar başımdaki kuzu derisi siyah kalpağım, sırtımdaki aynı renkteki paltom ile hoş bir kıyafetim vardı, ayağımda da Kastamonu'da meşhur bir ustanın yaptığı çizmeler vardı. Yalnız haftalarca süren yollarda fena halde bitlenmiş, çok kirlenmiştim. Beni görünce arabalarına davet ettiler, ben de kimseyi haberdar etmeden, bu davete icabet

ettim. Dinç beygirlerinin çektiği yaylı araba o akşam gece yarısı Ankara'yı tuttu.

Evimize yaklaşınca arabadan atladım koşarak kapımızı çaldım. Bana kapıyı açan hemşirem anneme yüksek sesle müjde verdi. Emin geldi, diye feryat ediyordu. Halbuki zavallı kadıncağızı bu seklide bir çok defalar aldatmışlar, güya şaka yaparak kandırmışlardı. Henüz yatmayan annemin sesini işittim. Artık çok oluyorsunuz. Vakitli vakitsiz benim heyecanlarımla oynamayınız, sonra kalbinizi kırarım diyordu. Bu sözler üzerine ben bağırdım: «Anne benim, hakikaten geldim.»

Gece yarısı evin içi karıştı, anam boynuma sarılıyor, beni göğsüne çekiyordu. Kendisine beni pek fazla kucaklamamasını zira yollarda bitlendiğimi hatırlattım. Zavallı aldırış etmiyor beni bırakmıyordu.

Hiç unutmam hemen beni tepeden tırnağa soydu ve eliyle yıkadı. Babam o gece bir yere davetli imiş, geç kalarak henüz gelmemişti. Doğrusunu söylemek lazımsa annemden çok babamı göreceğim gelmişti.

Annem, kardeşlerime çocuklar Emin'in geldiğini babanıza söylemeyiniz. Birdenbire görsün derken, kapı çalındı, babam gelmişti, beni güya sakladılar. Ama babam kapının önünde çıkardığım mahud çizmelerimi görmüş, tanımış ve geldiğimi anlamıştı!..

İki gün sonra Halil Ağa çıkageldi. Adamcağız beni araya sora bir hal olmuş, bana çok darılmıştı. Kendisine bir daha Halilof demeyeceğime söz vererek gönlünü aldım.. Ruslarla müteaddid muharebelerde dövüşen bu hiç su katılmamış koca Türk, Halilof lâfına o kadar kızar ve sinirlenirdi ki tarif edemeyeceğim.

İşte o sıralarda kendisinden daha önce bahsettiğim Süheylâ ablam, babamın manevî evlâdı, Ankara'da gelin oldu. Babam onu bilâhare Balıkesir mebusluğuna seçilen Hayreddin Bey'e verdi.

13

Büyük Taarruz Başlamıştı, Her Taraftan

Gelen Müjdeli Haberler Birbirini Kovalıyordu[46]

Babam Büyük Taarruz'a geçileceğini biliyor, bu uğurda bütün milletin dişili erkekli, geceyi gündüze katarak sarfettiği candan gayreti ve fedakârlığı elinden geldiği kadar körüklemeye gayret ediyor, bu hususta yazılar yazıyor, nutuklar söylüyordu. Hâttâ Bestekâr Rauf Bey'in bestelediği o zamanlar, ordunun ağzından düşmeyen «Yılmam ölümden, yaradan askerim! Orduma gazi dedi Peygamberim» bu güfte malûm olduğu gibi Mehmed Âkif'indir. Ancak Erkânıharbiye'nin başında pek mahdut kimselerden başkasının bilmediği büyük taarruz gününün hangi gün olduğunu tabiatıyla babam da bilemiyordu. Gecelerin gebe hem de doğurmak üzere hâmile olduğunu söylüyordu.

Ankara'nın o günleri büyük taarruz ile başlayan her saat, her gece, ardı arkası kesilmeyen müjdeli haberleriyle panik halinde kaçan düşmanın elinden kurtulan topraklarımızın, kasaba ve şehirlerimizin istirdadını müjdeleyen o mes'ut günler, Mehmet Âkif'i neşeden sarhoş edecek kadar sevindiriyor, babam yerinde duramıyor, gözleri ümitle, sevinçle parlıyordu.

Fazla dayanamadı ordu ile birlikte olmazsa harikalar yaratan o kahramanların biraz arkasından o da ayaklandı. Beni de yanına almayı unutmayarak Ankara'dan Eskişehir'e oradan da Afyon'a hareket ettik.

Yunan Harbi'nin henüz dumanları tüten karmakarışık meydanları, daha hayvan ve düşman leşleriyle tamamıyla temizlenemeyen, kırık topların hurdahaş olmuş mitralyözlerin kum torbalarının başa giyilen miğferlerinin doldurduğu o muharebe [meydanını] babamla adım adım dolaştık. Yanan yıkılan kasabalarda, şehirlerde düşman esirlerinin yüksek üniformalı Yunan zabitanının mukadder akıbetlerine şahit olduk. Maneviyatı sıfıra düşen müstevli hâlâ kaçıyor, piyademiz, süvarilerimizle onları kovalamakta yarış ediyordu. Bazı yerlerde mel'un düşman oraları yakmağa, tahrip etmeğe zaman ve fırsat bulmuş, köylerimizi, kasabalarımızı gazla yakarak harap etmiş, halka akla gelmeyen zulümler yapmıştı.

Bilecik ve havalisine vardığımız zaman henüz söndürülemeyen yangınlara kovalarla su taşıdık. Babam Mehmet Âkif de bu itfaiye

ameliyesine bizzat iştirak etti.

14

Mehmet Âkif,

Kurtulan Edirne'ye de Gitmişti[47]

Bilecik, kısmen yanmıştı. Henüz söndü[rü]lemeyen kasabanın, için için yanarak dumanlar çıkan harabelerinde; bu facialara sebep olan yüksek üniformalı Yunan subayları, kovalarla su taşıyor, Mehmetçiğin, parlak süngüsü önünde, acımadan yangın yerine soktukları bu güzel yurdun, yangından zarar görmeyen yerlerini kurtarmağa mecbur ediliyorlardı.

Bu arada düşman ordusunun mümtaz sınıfından sayılan fistanlı Efzun askerleri, garip kıyafetleri, püsküllü serpuş ve pabuçları ile ortalıkta dolaşıyorlardı.

Bilecik'ten Eskişehir'e döndük. Bereket versin, Yunanlılar kaçarlarken bu şirin ve mamur ülkemizi yakmaya, tahrip etmeğe fırsat bulamamışlardı. Orada fazla kalmadık, Ankara'ya avdet ettik. Ankara daha önce arz ettiğim gibi, en neşeli, en mesut günlerini yaşıyordu. Gazeteler Akdeniz sahillerine yaklaşan bu müthiş zaferin kulaklara saadetler, ümitler fısıldayan haberlerini yazıyor, arkasına bakamadan silâhını atarak kaçan, yenik halindeki bozgun düşman ordusunun tahliye ettiği memleketlerimizi, bu gazetelerde okuyor ve haber alıyorduk.

İşte o sırada, bizim, bir de Edirne seyahatimiz vardır:

Düşman İzmir'den denize dökülmüş, İstanbul'dan müttefikler henüz çekilmiş, memleket iç ve dış düşmanlarından temizlenmişti. Edirne'de Türk Bayrağı dalgalandığı halde, şehre biraz ilerideki tren istasyonu, Yunanlıların elinde kalmıştı. O zamanlar muvakkat bir hudut tesbit edilmişti. Edirne'ye gitmek üzere Ankara'dan İstanbul'a gelmiştik. İki sene evvel şirin sahillerinde korkunç kâbuslar şeklinde yükselen ecnebi diritnotları, kara ve meş'um ağızlarını minarelere doğru çevirmiş, güzel sularımıza demir atmış, koca Boğazı büyük hacimleriyle kaplamışlardı.

Allah'a çok şükür, artık şimdi onlardan eser kalmamış, İstanbul kurtulmuş, üzerine yıllarca abanan o korkunç heyulalar ortadan kalkmış, Fatih'in surlarına, kahraman şehitleri merdiven yaparak yükseldiği bu tarihî şehirde, ay yıldızlı sancağımız dalgalanıyordu.

İstanbul'da ancak bir hafta kaldık. Hedefimiz Edirne olduğu için, Sirkeci'den trene bindik. Evvelce de söylediğim gibi, Edirne'ye gidecek olan Türkler, o zaman Babaeski İstasyonu'nda treni terk ediyor, oradan Edirne'ye başka bir vasıta ile gidiyorlardı. Çünkü Edirne tren istasyonu, Yunan hudutları dahilinde bulunuyordu. Çatalca'yı geçerken, gece yarısına yaklaşıyorduk. Babamla birlikte işgal ettiğimiz kompartımanda iki kişi yalnızdık.

Mevsim kış, lâkin kompartıman sıcaktı. İstanbul'da kaldığımız yedi sekiz gün zarfında her gece bir yere gitmiş, geç vakitlere kadar kalmıştık. Demek istiyorum ki, uykusuzduk. Trenin malûm olan muntazam sarsıntıları ve çıkardığı sesler, bize bir ninni tesiri yapmış olacak. İnmekliğimiz elzem olan Babaeski'de uyuya kalmışız.. Bize hiç kimse dokunmamış. Uyandığımız zaman tan yeri atıyor. Tren de Edirne'ye vasıl olmak üzere bulunuyordu.

Benim başımda, mahut siyah kalpağım, babam da fesli idi. Artık bunları gizlemeye lüzum görmeyerek, Edirne'de treni terk ettik. Bizi o zaman Yunanlıların hudut kumandanına çıkardılar. Bir albay rütbesini taşıyan bu Yunan kumandanı, babamla tercüman vasıtasıyla konuştu. Mükâleme çok sürmedi. Babam vaziyeti olduğu gibi anlattı. Yalnız mebus olduğunu söylemedi. Ticaret için Edirne'ye giden, yolda uykusuzluğa tahammül edemeyerek Babaeski'de inemeyen bir tüccar olduğunu söyledi. İki Yunan subayı kendi hudut karakollarını geçerek Edirne'ye yakın bir köprübaşında olan Türk hududuna kadar bizi getirdiler ve bizi kendi ırkdaşlarımıza teslim ettiler.

Edirne, Mehmet Âkif'in pek güzide hatıralarıyla andığı bir şehirdir. Babam çok genç yaşta yüksek baytar mektebini ikmal edince, Edirne'ye tayin edilerek oralarda epey zaman kalmış. Yirmi bir, yirmi iki yaşlarında iken bu memlekette çok tatlı ve heyecanlı günler yaşamıştı.

Ruhu Huzur İçinde,

Vatan Topraklarında Yatıyor![48]

Biz, Edirne'ye vasıl olunca Bekir Efendi'nin evine indik. Bekir Efendi, aslen Edirneli, babamın pek eski gençlik arkadaşlarından bir zattır. Ben babam hakkında, bilmediğim, kendisinden işitmediğim birçok hatıraları bu adandan öğrendim:

Babamı cidden sevdiğini, onu görünce gözlerinden dökülen sevinç yaşlarından anladım. Bize öyle derin bir hürmet ve samimiyet gösteriyordu ki, tarif edemeyeceğim. Yaşça Safahat şairinden büyük olan Bekir Efendi, babamın bütün ısrarlarına rağmen kendi eliyle bize hizmet ediyor, artık ne biçim hareket edeceğini şaşırıyordu, O zamanlar Edirne'deki bütün ekalliyetler yerli Rumlar, Ermeniler, hattâ Yahudiler memleketi terk etmişler... Bu hicret o kadar âni olmuştu ki: mallarını mülklerini bile alamayacak kadar acele etmişlerdi. Her halde onların bu isticallerinde bildikleri bir şey vardı, kabahatlerini biliyorlardı... Öyle olmasa mal canın yongası imiş, hiç cana pek lüzumlu olan bu yongadan geçilir mi?!

Ben Edirne'de kendime tam aradığım bir muhit bulmuştum.

Kış mevsimlerinde orada kızak kaymak adetmiş. Oturduğumuz mahalle ise bu iptidaî (kayak) sporuna en müsait bir yokuşun başındaydı.

Edirne'de on beş gün kaldık. Edirneliler, oturmamızı uzatmamızı istiyorlardı. Fakat babamın pek hürmetkârı olan merhum Prens Abbas Halim Paşa, 1923 de Kahire'den İstanbul'a gelmişti. Âkif'in Edirne'de olduğunu anlayınca, uzun bir telgrafla bizi Heybeliada'daki köşküne davet etti. Önümüz yazdı. Bizi ısrarla Mısır'a davet etti. Kahire'nin kışlık bir mesiresi olan Hilvan'da kalacaktık. Babam, ömrümün arta kalan yıllarını bu İslâm diyarında geçirmek, kendisini şiirlerine ve eserlerine tamamen vermek kararında idi. Nil kıyıları ona, aradığı asude hayatı verebilecekti.

Babamla Ankara'ya gittik ve Safahat şairi, milletvekilliğinden istifasını verdi. Annemi ve kardeşlerimi alıp İstanbul'a döndük. Çengelköy'le Beylerbeyi arasında Havuzbaşı'nda, Çakaltepe'nin üstünde rahat, geniş bir eve yerleştik.

Babam, eski dostlarına kavuşmuştu. Bu arada bilhassa, Çamlıca'da oturan Şerif Muhittin Bey'i ziyaret ederdik. Amerika'da viyolonsel konserleri muvaffakiyet kazanan bu şair ruhlu sanatkâr, aynı zamanda çok güzel ud çalardı. O zaman Babanzâde Naim Bey'le de sık konuşurduk. Bu kıymetli ilim adamı, biz Mısır'da iken ölmüştü. Babamın bu kadar içten ağladığını hiç hatırlamam... «Bir gün anavatanıma dönebilirsem, beni onun yanına gömünüz.» dedi.

Kudretine bütün varlığıyla inandığı ve bütün hayatında ilâhî adaletini terennüm ettiği Allah'ı, bu dileğini kabul buyurdu. *Safahat* şairi bugün, Edirnekapı Şehitliği'nde. Babanzâde Naim Bey'le beraber yatar. Dünya dostluğu, ahiret âleminde de devam ediyor.

Akif, son senelerini, gördüğü bazı vasıfsızlıklara karşı bedbin geçirdi:

Şu serilmiş görünen gölgeme imrenmedeyim
Ne saadet hani... Ondan bile mahrumum ben...

diyordu. Vefasızlıklar, onu çok üzüyordu. Temiz kalbi, dürüst seciyesi, karaktersizliklere hiç tahammül edemezdi**:**

Çöz de artık yükümün kördüğüm olmuş bağını
Bana çok görme İlâhi bir avuç toprağını...

1923 senesi eylül sonlarında Prens Halim Paşa ile birlikte Mısır'a gittik. O kışı Kahire'de geçirecek, yaza doğru Prens ile birlikte İstanbul'a dönecektik. Âkif, Umumî Harp'ten önce Mısır'ı bir defa daha görmüştü. Hilvan'da çok rahat bir yaz geçirdik. Âkif'e Mısır'da gösterilen alâka ve yakınlık, hayatımın en sıcak hatıraları arasındadır. Bu müşfik alâka, şairi pek mütehassis etmişti:

Bileydim ey Koca Şark... Ey cihan-ı duradur
Senin nerendeki evlâdının nasibi huzur...

diyordu. Safahat şairinin Mısır'da geçen hayatı, ayrı ve bakir hatıralarla doludur. Onu, münasip bir zamanda vatandaşlarıma anlatmayı vazife addediyorum.

Şair, canından pek çok sevdiği vatanına dönerken:

Ben ki yaşlıyım artık, düşük kolum kanadım...

diye fâni hayatının son günlerini yaşadığını anlatıyordu. Vefalı Türk milleti, onu, kadirbilirlikle bağrına bastı.

Ruhu, yurdunun ufuklarında huzur içindedir.[49]

EKLER

Şair Mehmet Âkif'in Oğlu Şimdi Ne Yapıyor?

Nusret Safa Coşkun

Kapı ağır ağır açıldı; aralıktan muhteriz bakışlı bir yüz göründü. Yüzdeki tereddüt ve çekingenliğin sirayet ettiği gövde ve ayaklar neden sonra kapı önünde, baş, gövde ve ayaklar, ihtirazın büklümlerinden kurtularak teşkil ettikleri şahsı, yere amut bir hâle getirebildiler. Bu, donuk bakışlı; fakat ara sıra gözlerinde zeki pırıltılar beliren, ince bıyıklı, otuz dört, otuz beş yaşlarında bir genç adamdı. Titrek bir sesle:

"İsmim Mehmet Emin", dedi. Herhangi bir şikâyeti veya dileği olan bir okuyucu sanmıştık. Fakat yer gösterirken, o ilâve etti:

"Şair Mehmet Âkif merhumun oğluyum."

Bu defa tabiatıyla alâkamız arttı. İtiraf etmeliyim ki, derin bir hüzün bu alâkanın üstüne çıktı. Zira dün ihtifali yapılan İstiklâl Marşı şairinin oğlunun durumu, her bakımdan yürekler acısı idi. Bitkin bir hâlde masamın yanındaki sandalyeye çökerken;

"Hâlihazırda çok mağdur durumdayım" dedi. "Elimden tutulması lâzım, maddî, manevî müzaherete ihtiyacım var."

Muhtelif işlerde bulunmuş. Şimdi boşta ve ihtiyaç içinde bir otel köşesinde kimsesiz ve her türlü alâkadan mahrum günlerini geçiriyormuş.

"Çok iyi Arapça bilirim. Arap edebiyatına tamamen vâkıfım. İngilizcem de var. Türkçem çok kuvvetlidir. Sizden münasip bir vazifeye yerleştirilmem hususunda tavassutunuzu ricaya geldim."

Bu dilek üzerinde bütün bir şey yapabilmek iktidarında bulunanların durmak kadirşinaslığını göstereceklerine emin olduğumuzu belirterek, Âkif'ten kalan yegâne canlı hatıranın, tam ihtifal günü karşımızda bulunduğunu düşünerek bu mesut tesadüften, Âkif severler adına faydalanmağı düşündük. Merhumun hususiyetlerini, bizce malûm olmayan

taraflarını oğlundan daha iyi kim bilebilirdi? Nitekim bu tahminimizde yanılmadık. B. Mehmet Emin diyor ki:

> Senelerce onunla Mısır'da baş başa yaşadık. Benden başka muhatabı yoktu. Son yazıları bendedir. Bunların içinde tasavvufa ait olanları da var. Kendisi neşirlerini istemedi. Fakat neşri, edebiyatımıza kazandırılmak istenilirse, ruhundan af dileyerek, neşrinde bir mahzur görmeyeceğim. Bu eserleri edebiyata kazandırmak suretiyle ifa edeceğim hizmetten duyacağım huzur, pederin sözünü dinlememekten mütevellit çekeceğim azaptan daha kuvvetli olacaktır.

Âkif'in oğlu, babasının hususiyetlerini şöyle anlatıyor:

> Bence ilmî ve edebî kıymetinden çok, karakterinin kıymeti daha fazla idi. Çok kuvvetli bir iradesi vardı. Hatta bu bazen inatçılık derecesini bulurdu. Otuz beş sene kullandığı enfiyeyi bir sözle bıraktığını hatırlarım. Son zamanlarda çok bedbindi. Sebebi de Garbın dev adımlarla ilerleyişi ve yükselişi karşısında bizim sönük kalışımızdı. Bir kusuru vardı: Çok fazla itimat ederdi. Bu yüzden pek çok nankörlükler görmüş, kırılmıştır. Diyebilirim ki, ben, en sevdiği bir tane oğluna, fazla itimat etmesi, hayatta başarısızlığıma âmil olmuştur.
>
> Türkiye'den uzakta yaşamak onu çok üzüyordu. Bunu göstermek, belli etmek istemezdi. Ben çok yakınında olduğum için anlıyor, hissediyordum.
>
> Onun mükemmel bir sporcu olduğunu bilir misiniz? Çok küçük yaşımdan beri bana zorla İsveç usûlü jimnastik yaptırmıştır. Güzel sesli kadınlara meftundu. Hatta Mısır'ın meşhur muganniyesi Ümmü Gülsüm için, "Bu kadının sesi, bir erkeği baştan çıkarmak için kâfîdir" derdi.
>
> Mütedeyyindi, fakat asla softa değildi. Dinin tababet, ziraat, iktisat gibi, işlenecek, ilerlenecek tekâmül ettirilecek bir ilim şubesi olduğuna kaniydi. Yobazlardan nefret eder, kadınların çarşaf giymeye varan tesettürüne aleyhtar bulunurdu. Dinin birtakım softalar elinde şirazesinden çıktığını daima söylerdi.

"Size bir şey bıraktı mı?"

"Muhteşem bir isim ve gurur. Başka hiçbir şey bırakamazdı. Çünkü bırakılacak bir şeyi yoktu."

Âkif'in oğlu acı acı başını sallayarak sözlerine şunları ilâve ediyor:

> Teessürle görüyorum ki, Türkiye'de pek sevdiği ve dost bildiği bazı arkadaşları, onunla sırf menfaatleri için düşüp kalkıyorlarmış. Bunu bilhassa söylemek isterim.

Ayın 27'sinde yapılacağını sandığı ihtifalinde söz söylemeye hazırlanırken, ihtifalin Eminönü Halkevi'nde yapılmak üzere olduğunu öğrenince tehâlükle yerinden sıçradı:

"Gitmeliyim!" dedi; fakat birdenbire durakladı:

"Bu kıyafetle doğru olur mu dersiniz?"

Kendisine şu cevabı verdim:

"Herhalde bundan utanması lâzım gelen siz değilsiniz."[50]

Mehmet Âkif'in Oğlu Sefaletle Mücadelede

Kenan Akın

Üç metre boyunda, iki metre eninde, basık, yer yer badanası dökülmüş, eşyaları temiz bir odanın içindeydik... Ufak bir mangaldan çıkan ısı, titrek titrek odanın içine yayılıyordu. Burada Vatan ve İman Şairi Mehmet Âkif Ersoy'un hayatta kalmış, daha doğrusu hayata terk edilmiş erkek oğlu barınıyordu... Emin Âkif Ersoy...

Evde yoktu...

"Hastalığa iyi gelir diye. Tuzsuz ekmek aramağa gitmiş" dediler...

Gözler evin duvarlarını tarıyor ve gazetelerden kesilmiş birkaç resme takılıyordu.

Tak... tak... tak... Bir ayak sesi... Uzun boylu, güleç yüzlü bir insan, gölge gibi içeriye süzülüyor... İşte, Emin Âkif Ersoy... 57 yaşında, saçlarına ak düşmüş, hayatın acı cilvesi, alnına yüzüne keskin çizgilerle âdeta konmuştu...

Divan gibi kullandığı yatağına otururken, kısık bir sesle "Hoş geldiniz" diyor ve merakla bakıyor... Sonra tanışıyoruz. *Tercüman*'dan olduğumuzu anlayınca, gözleri dalıyor ve ağzından titrek titrek şu kelimeler dökülüyor:

"Emin olun, çok memnun oldum. Ne diyeceğimi şaşırdım. Yıllar yılı bu kapı aralanmadı. Bir dost, bir aşina yüz ne hâldesin diye sormadı."

... Ve sonra sohbete başlıyoruz. Kelimeler, Mehmet Âkif Ersoy ve geçen günler üzerinde gezinip duruyordu.

* * *

Üstadın oğlu, hatıralarını yazıyordu... "Orta Çiftlik" adını koymuş hatıra defterine... Hayatının tatlı ve acı anılarını, karalıyor da karalıyordu. İşte, *Orta Çiftlik*'ten birkaç satır:

16 yıl önce... Mayısın 13'ü. Günlerden Pazardı. Baba dostları tavassut etmişlerdi. Henüz 40 yaşlarındaydım. Çocukluğum, delikanlılığım 25'ine kadar iyi geçti. Maalesef bunu takip eden yıllar devamlı bir kâbusun, korkunç karanlıkları içinde, inkisâr-ı hayâl, hüsran, sıkıntı ve sefaletle doludur...

... Ve işte Âkif merhumdan bir hatıra, oğlu anlatıyor:

Peder, Halkalı Ziraat Mektebi'ndeyken, garip bir tesadüf eseri, sınıfın çalışkanı bir Musevî, kulun sırtı yere gelmez pehlivanı da bir Ermeniydi... Peder bu duruma tahammül edememiş ve gecesini gündüzüne katarak ders çalışmış, saray pehlivanları ile idman yaparak, her iki gayrimüslimin önüne çıkmıştır. Kısa bir zamanda sınıfın birincisi olan peder, güreşçi Agop'u da eze eze mükerreren yenmiştir. İşte, pederin taassubu, böyle bir taassuptu...

Hayatının yarıdan fazlası acı içinde geçen Emin Âkif, şimdi MTTB gibi milliyetçi, tarih sever bir gençlik kuruluşunun himayesi altındaydı...

Karanlık Geceler

Saat üç, hayli vakit var sabaha,
Üşüdüm, yatmamak olmaz, acaba;
Uzanırsam çabuk açmaz mı şafak?
Sabah olmaz yüz kere kalkar gezinir
Gece bitmiş ağarır şimdi etraf
Bu sabahın yelidir, ne yazık;
Duyduğum ses, yine baykuş sesidir.[51]

Kızı Feride Hanımefendi ile Damadı Muhiddin Akçor,

İstiklâl Marşı Şairimizi Anlatıyor

Röportaj: Burhan Bozgeyik

Cemiyetteki büyük insanlar buhranlı günlerde ortaya çıkarlarmış. Güllük gülistanlık dönemlerde de genç fidelere su vermekle meşgul olurlarmış. Tarihimiz aslında her dönemde "büyük"lerle doludur. Bazıları vardır ki, insan her an onlarla, hatıralarıyla, eserleriyle baş başadır. O "büyük"le haşir neşir olmuştur. Cesedini fânî dünyaya bırakmış olsa bile. İşte Mehmet Âkif böyle büyüklerimizden birisidir. Ülkenin en sıkıntılı dönemi. Şanlı fakat talihsiz koca bir devlet çözülme hâlinde. Yıllardır bu ânı gözetleyen düşmanlar hep birden yüklenmişler. Düşmanda silah, cephane, malzeme bol. Müslüman Türk'te mi? Ne gezer. Silah, cephane ve erzak bakımından düşmanla kıyas kabul edilmez bir yokluk. Bu yokluk içerisinde yegâne "var"ı iman'ı, bu imandan aldığı güç ve ümitle kazanacağına inancı. Bir de evet bir de Mehmet Âkif gibi vatanperver, imanlı kişiler, rehberler var. İstiklâl Harbi'nin zaferle neticelenmesi, imanın küfre karşı mutlak üstünlüğüdür. Zafer kazandıran ruhlara tılsımlı nefes gibi işleyen Âkif'in tesirli, gür sesli şiirleri... Ay yıldızlı bayrağın gölgesinde ebediyete kadar bu vatan gençliğinin okuyacağı İstiklâl Marşı bunlardan bir tanesi.

İstiklâl Marşı şairimizin yakınlarıyla görüştük. Kızı Feride Hanımefendi ve damadı, aynı zamanda talebesi Muhiddin Akçor Beyefendi anlattılar çok sevdikleri pederlerini. *Safahat* şairini...

Muhiddin Akçor: Mehmet Âkif Bey'in ikisi erkek, üçü kız beş çocuğu vardır. Bir de öz evlâtlarından ayırt etmediği manevî kızı vardır. Bugün iki erkek çocuğundan küçüğü hayattadır. Manevî kızı vefat etmiştir. Üç kızı berhayattır. Feride Hanım ortanca kızıdır.

M. Âkif Bey, ailesinden ziyade cemiyetin adamı idi. Evvelâ cemiyet, ondan sonra vakit bulabildiği takdirde kendi ailesi ile meşgul olan bir insan idi. 1920'de İstanbul'da *Sebilürreşad*'da başmakale yazıyordu. Nâşiri Eşref Edib'le anlaşıyor, "Ben Anadolu'ya gidiyorum. Sen de derginin malzemelerini de alarak arkamdan gel" diyor. Büyük oğlunu yanına alıp birçok kişinin ihtiyar ettiği yoldan, Alemdağı'ndan yürüyerek Kastamonu'ya

gidiyor. Arkasından da Eşref Edib Bey malzemelerle birlikte Kastamonu'ya gidiyor ve orada mecmuayı çıkarmaya başlıyorlar. Bu mecmuanın takip ettiği hedef millî tesânüdü kuvvetlendirmek, milletin mücadele gücünü artırmak ve düşmana karşı koyma arzularını uyandırmak ve Millî Mücadele'yi de teşci etmek. Orada intişâr eden *Sebilürreşad* orduya da dağıtılıyordu. Dokuz ay sonra Mehmet Âkif Bey'in ailesi de Kastamonu'ya gidiyor. Âkif Bey, Kastamonu'ya gidişinden üç ay sonra Ankara'ya gidiyor. Ankara'ya gidince Burdur mebusu olması teklif ediliyor. I. Devre sonuna kadar mebus sıfatıyla Ankara'da kalıyor. Fakat zamanının kısm-ı azamını memleketin muhtelif yerlerine yaptığı seyahatlerle, ordu ile temasta bulunarak, mev'izelerle, sohbetlerle, halkı birlik ve beraberliğe davet ederek, mücadele güçlerini arttırmaya sarf ediyordu.

Feride Akçor: Zaten muhtelif defalar cepheye gidiyor. Bazen ordu kumandanları davet ediyor. Bazen kendisi gidiyor. Mümkün mertebe askerle çok temasta bulunarak, onların gayretlerini arttıracak sohbetler yapardı. Manevî cepheyi kuvvetlendirmeye çalışırdı.

Muhiddin Bey: İstanbul'dan Kastamonu'ya giden ailesini de bir müddet sonra Ankara'ya aldırttı. Fakat bu faaliyetlerinden vakit bulabildiği kadar kendi çocuklarıyla meşgul olurdu.

Feride Hanım: Sonra harp çıkıp Yunanlılar Polatlı'ya geldiği vakit Ankara'yı boşalttılar. Biz de Kayseri'ye kafileler hâlinde gittik. Kayseri'ye gidişimiz çok hazindir. Kağnılarla gidiyorduk. Müthiş de sıcak vardı. On gün sürdü yolculuğumuz. Ben o zaman on sekiz yaşındayım. O sıcağın altında akşama kadar yürüdüğümüz oluyordu.

Muhiddin Bey: O zaman cephenin en buhranlı zamanıydı. 1921 başlarında. Düşman Eskişehir'i aldıktan sonra Polatlı'ya kadar yaklaşması üzerine hükümet dairelerinin, bazı müesseselerin Kayseri'ye nakli kararlaştırıldı. Birçok hükümet devâiri de Kayseri'ye gittiler. O zamanlar çok buhranlı zamanlardı. Vasıta yok. Asayiş yok. Yer yer eşkıyâlar türemişti.

Bozgeyik: *O sıralar ne ile meşguldünüz?*

Muhiddin Bey: Millî Mücadele senelerinde ben Ankara Ziraat Mektebi'nde muallimlik yapıyordum. Mehmet Âkif Bey bize gelirdi. Sevdiği insanları nerede olursa olsunlar, arar bulurdu. Bir gün dahi abes lâfla iştigâl ettiğini işitmemişimdir. Çocuklarının da devamlı bedenen güçlenmeleri, bir şeyler öğrenmeleri için elinden geleni yapardı.

Bozgeyik: *Âkif Bey'le ilk defa ne vakit, nasıl tanıştınız*?

Muhiddin Bey: Âkif Bey'le tanışmam yahut benim onu tanımam çok eski zamanlara dayanır. 12-13 yaşlarında iken gördüm ilk defa. Sonra talebesi oldum. Kendisini çok severdim. O da beni severdi. Hatta çocuklarını Kayseri'ye ben yolcu ettim.

Ben Darüşşafaka'da okurken 12-13 yaşlarındaydım. Bazı toplantılarda, sınıf hocamız bana Mehmet Âkif Bey'in *Safahat*'tan alınmış şiirlerini okuturdu. O vesileyle *Safahat* ve Âkif'e karşı bir yakınlığım vardı. Bir gün mektebin bahçesinde oynarken hocamız beni çağırdı. Merdivenden çıkmakta olan bir zâtı işaret ederek "İşte Mehmet Âkif budur!" dedi. Ben de o merdivenleri çıkıncaya kadar hayranlıkla seyrettim. Sonra Halkalı Ziraat Mektebi'nde bize kitabet dersi veriliyordu. Bu dersimize de hoca olarak Mehmet Âkif Bey gelmez mi? Benim artık sevincime pâyân yok. Sanki onun bir dostuymuşum gibi. Onun derslerini dört gözle takip ederdim.

Bozgeyik: *Efendim, hocanız Mehmet Âkif Bey'le aranızda cereyân eden hiç unutamadığınız bir hatıranızı anlatır mısınız*?

Muhiddin Bey: Çok hatıramız var. Ama en mühimi şu: Âkif Bey, kitabet dersinde tahtaya bir beyit yazar, bunun tahlilini yapardı. Bir gün tahta başında bir talebeyle meşgul olurken sınıftan birisi, zannederim münasebetsiz bir gürültü yaptı. Talebelere karşı döndü ve gözünü bana dikti. Halbuki ben dersi dikkatle takip ediyordum. Kolay kolay sinirlenmezdi. Ama o zaman canı sıkılmıştı. "Tahtaya kalk!" dedi. Ben de tahtaya kaldırdığı için sevinmiştim. "Yaz!" dedi. Hâlâ sesi kulağımdadır:

"Gönder Allah'ım bu millet kurtulur, tek mucize
Bir utanmak hissi ver gaib hazinenden bize."

Bu ikinci mısraı okuyunca ne kastettiğini anladım. Bu saygısızlığın benim tarafımdan yapıldığını zannetmişti. "Anlamadın mı?" dedi. İkinci mısraı bir daha tekrar etti. Yine yazmadım. Sonra yumuşak bir sesle; "Yazmayacak mısın?" dedi. "Hayır, yazmayacağım!" dedim. "Peki oturun!" dedi. İşte bana karşı muhabbet peyda etmesinin başlangıcı budur.

Bozgeyik: *Şiirleri irticâlî olarak mı yazıyordu, yoksa üzerinde durduktan sonra mı yazıp neşrediyordu?*

Muhiddin Bey: Âkif Bey'in şiirleri büyük bir emeğin mahsûlüdür. Kendisinin de belirttiği gibi aylarca üzerinde çalıştığı mısraları vardır. O kadar akıcı, selis, güzel Türkçesi vardır.

Âkif Bey Ankara'ya gittiği zaman Taceddin Dergâhı'nda kalmıştır. Şimdi müze olarak düzenlenmiştir. O tekkenin şeyhi olan Nureddin Efendi misafir etti. Âkif Bey, bazı dostlarıyla orada kaldı. Bu dostları; Washington sefîri iken vefat eden Münir Ertegün, Ziraat Vekâleti'nde me'mûrîn müdürlüğü yapmış Çopur Hilmi Bey, Hariciye Vekâleti'nden Mısırlı Hilmi Bey vardı. Bunlarla beraber otururlardı. Sonra Âkif Bey'in ailesi Ankara'ya geldi ve onun yanındaki bir evi kiraladı. Orada oturdu.

Bozgeyik: *Birçok ilim, fikir ve sanat adamlarının konuşmayı tercih ettiklerini görüyoruz. Âkif Bey'in bu yönü nasıldı?*

Muhiddin Bey: Âkif Bey hoşlandığı insanlar yanında konuşurdu. Sohbeti gayet tatlıydı. İnsan, o konuşurken bitmesin diye nefes almaktan bile çekinirdi. Şayet hoşlanmadığı bir kimse olursa, abes laflar eden birisi olursa susardı. Hafif uykuya dalardı. Fakat sevdiği insanlar yanında birbirinden güzel fıkralarla güzel sohbet eder, edebî kudretine inandığı insanlara, eserleri hakkında fikir sorardı.

Bozgeyik: *Efendim, babanızla küçüklüğünüzden başlayarak unutamadığınız hatıralarınızdan bahseder misiniz?*

Feride Hanım: Babam küçükken, zaman zaman bizi gezmeye götürürdü. Çok küçüktük o zamanlar. Hatta yorulduğum zaman beni omzuna alır, gezdirirdi. Şehzadebaşı'nda meşhur bir çaycı vardı, oraya götürürdü. Babam arkadaşlarıyla çay içer, sohbet ederdi. Bana da lokum verirdi. Bunları

hatırlıyorum küçüklüğümden. Daima açık havayı severdi babam. Geniş bahçeli evlerde otururduk. Bizim büyük şairlerin şiirlerini okuturdu. Bazen açıklardı. Bir kısmını ezberletirdi.

Babam Anadolu'ya giderken küçük kardeşimi yanına aldı. Oğlanların büyüğüydü kardeşim. O sıralar altı yaşındaydı. Aileden onu aldı yanına.

Harp sırasında çok üzüntülüydü. Fazla konuşmazdı. Heyecanlıydı. Arkadaşlarıyla sabahladıkları oluyordu. Konuşuyorlardı. Ve kazanacağımıza son derece inanıyordu.

Bozgeyik: *Hiç unutamadığınız bir hatıranız?*

Feride Hanım: Hiç unutamadığım hatıra, babamın ilk Anadolu'ya gidişi esnasında cereyan etmiştir. Annem bir sabah geldi. "Çocuklar kalkın, babanız Halkalı'ya gidiyor" dedi. Babam her zaman Halkalı'ya giderdi. Dersi var diyorduk. Baktım, babam kapının önünde giyinik vaziyette duruyor. Baktım, babamın gözlerinden yaşlar akıyordu. İlk defa o vaziyette görüyordum babamı. Çok fena oldum. Gayet tabii bir şeyler anladım. Ben de kendimi tutamadım. Ağlayarak yukarıya koştum. Babam da arkamdan koştu. Beni kucakladı. "Üzülmeyin!" dedi. Babamın o hâlini çok iyi anlıyordum. Çünkü bir daha ya görüşecektik, ya görüşemeyecektik.

Sonradan görüştüğümüz bir asker, babamın Anadolu'ya gidişini anlattı. Küçük kardeşimle yola çıkmıştı. Aileden bir hatıra olsun diye onu almıştı. –Çok sevdiği bu erkek kardeşim sonradan vefat etti.– Kardeşimi hep sırtında taşırmış. Ayakkabıları yırtılmış. Ayakları kanlar içerisindeymiş.

Bozgeyik: *Âkif Bey'in spora alâkası nasıldı?*

Muhiddin Bey: Son derece sporcu bir insandı. Talebeliği zamanında Halkalı'ya yürüyerek giderdi. Bir hatıramı anlatayım: Merhum, Çengelköyü'nde tepede bir evde otururdu. Erenköy'e bize geleceği zaman kestirmeden yürüyerek gelirdi. Alemdağı'ndan çıkar, Çamlıca'dan aşar, buraya kadar yürüyerek gelirdi.

Yine bu tarafta oturan bir dostuyla sözleşmiş, sana falan gün gelirim, diye. O gün işi çıkmış, gelemeyecek. Sabah namazından sonra çıkıyor yola,

yürüyerek dostunun evine gidiyor. "Bugün işim çıktı, sana gelemeyeceğim" diyor, "Allahaısmarladık" deyip dönüyor.

Çok kuvvetliydi. Güreşirdi. Alaturka güreş yapardı. Güreşi severdi. Halkalı'da hoca iken, bizim arkadaşlardan birisi vardı, iri yarı bir şey. "Sıkılmasam şu oğlanla güreş tutacağım" derdi.

Feride Hanım: Bizi hafta sonları kırlara götürürdü. Çocukları toplardı. Koca koca taşları fırlatır, atardı. Gayet güzel yüzerdi.

Bozgeyik: *Gençlerle Âkif Bey arasındaki münasebetleri nasıl değerlendiriyorsunuz?*

Muhiddin Bey: Âkif Bey'in fikirleri gençler için faydalıdır. *Safahat*'ın bir parçası olan Âsım, Âkif'in nasıl bir gençlik istediğini açıkça ortaya koyar. Bugün memleketi hercümerç içerisinde bırakan bugünkü gençlik Asım'ı mutlaka okumalıdır.

Gençleri iki şeye teşvik ederdi. Birincisi; kuvvetli bir bünyeye sahip olmak. İkincisi; kafalarını geliştirmeye. Her çocuğu okumaya, bir şeyler öğrenmeye teşvik ederdi. Bu hususta kendisi yardımcı olurdu. Birisi yeter ki bir şeyler öğrenmek istesin, hemen oturtur, ders verirdi. Kimisine lisan dersi verir, Fransızca öğretir, kimine edebiyat dersi verir, herkesin hangi meslekten olursa olsun zamanını bir şeyler öğrenmekle geçirmesine teşvik ederdi.

Feride Hanım: Mithat Cemal Kuntay her hafta gelir, Fransızca dersi alırdı. Yani boş zamanı yoktu. Ya okuyacak, ya okutacak. Ya yürüyecek, ya yürütecek.

* * *

Şahıslarına ait soruma Muhiddin Bey'in cevabı şu oldu:

Muhiddin Bey: Mehmet Âkif mevzubahis olunca, kızı ve damadı olarak kendimize bir iftihar vesilesi çıkarmaktan içtinab ederiz. Sizler Mehmet Âkif'e bizden ziyade yakınsınızdır.

Bugün Âkif'in yüzünü görmemiş fakat eserlerinden onu öz evlâtlarından daha iyi tanımış nice gençler vardır. Bundan eminiz.

Bozgeyik: *Teşekkür ederiz efendim*.[52]

Takvim'den Bir Yaprak: Mehmed Âkif'in Oğlu

Refi Cevad Ulunay

İki ay kadar oluyor, orta yaşlı bir zat matbaada ziyaretime gelmişti.

"Ben Mehmed Âkif'in oğluyum, ismim Emin'dir."

Kendisini böyle takdim eden bir zata:

"Hangi Mehmed Âkif?"

denilemez. Çünkü Türkiye'de Mehmed Âkif bir tanedir; fakat ben muhatabıma nasıl bir nazar atfetmiş olacağım ki...

"Müşkül durumdayım" dedi. "Karacabey Harası'nda günde ufak bir ücretle çalışıyorum ve 15 seneden beri orada barınmaktayım."

İnsanlar acayiptir. Büyük adamların çocuklarının da büyük olacaklarını düşünürler. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Ölüden diri, diriden ölü çıkmaz*." [53] buyruluyor. Mehmed Âkif'in oğlu da hayatta muvaffak olmayabilir. Bunun için;

"Âkif gibi bir adamın oğlu olduğunuz hâlde Karacabey Harası'nda ücretle çalışan bir gündelikçiden başka bir şey olamadınız mı?"

demedim. Mehmed Âkif'in oğlu devam etti:

"Karacabey'de zelzele harayı alt üst etti. Hara müdürü; "Buraları eski hâline getirilinceye kadar git, başının çaresine bak" dedi. Beni bu durumdan kurtarmak için tavassutunuzu rica ediyorum."

Elimden geleni esirgemeyeceğimi söyledim. Alâkadar makamlara müracaat ettim ve neticeyi bekledim.

Evvelki gün Mehmed Âkif'in oğlundan bir mektup aldım; Ziraat Bakanlığı'ndan tekrar haraya gönderildiğini ve kendisine yer olarak merkeze yedi, sekiz kilometre mesafede Poyrazbahçe Koyun Ağılı denilen

bir yerde yatıp kalkabileceğini söylediklerini yazıyor. Sobasız, gıdasız, pislik içinde olan buradan kurtarılmasını rica ediyor. Hatta bana şöyle bir kıt'a da yazmış:

Tut elimden diyerek, boynumu büktüm Ulunay
Yüzde yüz üzdü senin gönlünü bitkin durumum
"Âkif'in oğlu" dedim, sen de şaşırdın. Bu mu? Ay!
Sürünüp kıvranıyor, iş arıyor. Vay gidi vay!

Bu zat hiçbir şey olmayabilir. Fakat Mehmed Âkif'in oğludur. O Mehmed Âkif ki...

*

Dün akşam Kâni Karaca bizim mahallede bir Mevlid okumağa gelmiş, bana da uğradı. Hoşbeşten sonra İstanbul'un Hâfız Osman, Hâfız Recep, Hâfız Hasan gibi tanınmış eski mevlidhanlarından bahsettik. Bu meyanda Said Paşa İmamı Hasan Efendi'den de bahsedildi. Hasan Efendi biraz meczup idi, Boğaz'da Mevlid okumak üzere Valide Sultan'a gelirken Üsküdar Çarşısı'nda karşısına bir kadın çıkmış, ona beş kuruş uzatarak:

"Dağ gibi bir evlât kaybettim, bugün kırkıdır. Onun için bir Mevlid oku!"

demiş. Hasan Efendi de:

"Paranı cebine koy. Okuyayım!"

demiş, yüreği yanık ananın evine gitmişler. Öyle bir Mevlid okumuş ki, dinleyenlerden bayılanların hesabı yok. Mahalle yerinden oynamış. Hasan Efendi'nin gece yarısı kayığa binerek Valide Sultan'ın sarayına giderken yolda okuduğu kasideyi Mehmed Âkif şöyle yazıyor:

Kayalardan, kıyılardan bir ateştir çağlar,
Lahn-i Dâvûd ile inler gûyâ dağlar.
Dem çekip, dem tutarak, etmeye başlar feryâd,
Boğaz'ın her tarafından bir ilâhî inşâd:
"Sultan-ı rusül, Şâh-ı mümeccedsin efendim

Bîçârelere devlet-i sermedsin efendim!
Sen Ahmed ü Mahmûd u Muhammed'sin efendim
Hak'tan bize Sultân-ı müeyyedsin efendim!"

Bugün Karacabey Harası'nın koyun ağılında sobasız. Gıdasız, diz boyu pislik içinde titreyen adam işte bunu yazan Mehmed Âkif'in oğludur.[54]

Mehmet Âkif'in Oğlu

Çetin Altan

(...)

Bir öğle sonrası... Bayram içeri girdi, "Sizi biri görmek istiyor" dedi.

-Buyursun...

İçeri tıraşı uzamış, üstü başı bakamsız, yaşlıca, çelimsiz bir adam girdi. Hazırolu andıran bir duruş ve hafif bükük bir boyunla:

-Bendeniz, dedi, Mehmet Âkif'in oğluyum...

Bir anda ne olduğumu yine şaşırdım ve nasıl şaşırdım bilemezsiniz. Eski bir dostluk havası yaratmak istercesine:

-Ooooo buyurun buyurun, nasılsınız?.. türünden bir yakınlık göstermeye çalıştım.

O tavrını bozmadı:

-Rahatsız etmeyeyim, dedi. Sizden ufak bir yardım rica etmeye gelmiştim...

Gökler mi tepeme yıkıldı; yer mi yarıldı da, ben mi yerin dibine geçtim; doğrusu fena allak bullak oldum...

Ve yine tek yapabileceğim şeyi yaptım, cüzdanımı çıkarıp uzattım. O, bükük boynuyla:

-Siz ne münasip görürseniz, dedi.

Cinnet cehennemlerinin tüm yıldırımları düşüyordu yüreğime. Cüzdanımı açtım; içinde ne varsa çıkardım –fazla bir şey de yoktu– elimde tuttum. Bir iki adım attı. Sanırım sadece bir 10, yahut 20 Lira aldı...

-Çok çok teşekkür ederim, rahatsız ettim, dedi ve çıktı.

Aradan bir ay geçti geçmedi. Gazetelerde küçük bir haber ilişti gözüme...

Beşiktaş'taki çöp bidonlarından birinde Mehmet Âkif'in oğlunun ölüsü bulunmuştu.[55]

Kaynaklar

AKIN, Kenan, "Mehmet Âkif'in Oğlu Sefaletle Mücadelede", *Tercüman*, 24 Şubat 1966.

ALTAN, Çetin, "Enver Paşa'nın Kız Kardeşi ve Mehmet Âkif'in Oğlu", *Sabah*, 5 Ağustos 1999.

Bir 150'liğin Mektupları: Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar, Haz. Abdullah Uçman – Handan İnci, Kitabevi Y., İstanbul 1998.

BOZGEYİK, Burhan, "Kızı Feride Hanımefendi ile Damadı Muhiddin Akçor, İstiklâl Marşı şairimizi anlatıyor", *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 3-5.

COŞKUN, Nusret Safa, "Şair Mehmet Âkif'i Oğlu Şimdi Ne Yapıyor? ", *Memleket*, 27 Aralık 1947.

CÜNDİOĞLU, Dücane, *Âkif'e Dair*, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul 2005.

ÇANTAY, Mustafa, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1966

DOĞRUL, Ömer Rıza, "Mehmed Âkif'in Hayatı", *Safahat*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Y., 11. b., İstanbul 1977, s. XVII.

DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, Şûle Y., 2. b., İstanbul 2005.

ERSOY, Emin, "Trabzon Mebusu Ali Şükrü Beyle Beraber, Bir Yaylı Araba İle Yola Çıktık-I, *Millet*, Yıl: III, 12 Şubat 1948, S. 106, s. 16.

ERSOY, Emin, "Eskişehir'de Silâhlı Kahramanlar Yolları Doldurmuştu-II", *Millet*, Yıl: III, 19 Şubat 1948, S. V/107, s. 16.

ERSOY, Emin, "Âkif ve Sarhoş İki İtalyan Şoförü-III", *Millet*, Yıl: III, 26 Şubat 1948, S. 108, s. 15.

ERSOY, Emin, "Âkif En Ziyade Süs ve Modaya Düşkün Erkeklere Çok Kızardı-IV", *Millet*, Yıl: III, 11 Mart 1948, S. 110, s. 16.

ERSOY, Emin, "Âkif'in Hayatında Yegâne Görebildiği Toplu Para: 970 Lira İdi-V", *Millet*, Yıl: III, 18 Mart 1948, S. 111, s. 17.

ERSOY, Emin, "Anlaşıldı ki Mustafa Sağîr Bir Hain ve Casustu. Mustafa Kemal Paşa'yı Öldürmek İçin Ankara'ya Gelmişti. Şair Âkif Bir Mektubunu Açınca-VI", *Millet*, Yıl: III, 25 Mart 1948, S. 112, s. 15.

ERSOY, Emin, "Âkif, Gözyaşları İçinde Yazıyordu-VII", *Millet*, Yıl: III, 1 Nisan 1948, S. 113, s. 18.

ERSOY, Emin, "Türk Neslinin Günden Güne Bozulduğunu Görmek Âkif'i Çok Üzüyordu-VIII", *Millet*, Yıl: III, 8 Nisan 1948, S. 114, s. 18.

ERSOY, Emin, "Safahat Şairini Oğlundan Dinleyiniz-IX", *Millet*, Yıl: III, 15 Nisan 1948, S. 115, s. 18.

ERSOY, Emin, "Pek Sevdiği Ali Şükrü Bey'in Kayboluşu Babama Gözyaşları Döktürmüştü-X", *Millet*, Yıl: III, 22 Nisan 1948, S. 116, s. 18.

ERSOY, Emin, "Gecenin Issızlığında Top Sesleri Ankara Sokaklarında Duyuluyordu-XI", *Millet*, Yıl: III, 29 Nisan 1948, s. 117, s. 18.

ERSOY, Emin, "Annem Gözyaşları İçinde Beni Hasretle Bağrına Basmıştı-XII", *Millet*, Yıl: III, 6 Mayıs 1948, S. 118, s. 18.

ERSOY, Emin, "Büyük Taarruz Başlamıştı, Her Taraftan Gelen Müjdeli Haberler Birbirini Kovalıyordu-XIII", *Millet*, Yıl: III, 13 Mayıs 1948, S. 119, s. 18.

ERSOY, Emin Âkif, "Mehmet Âkif, Kurtulan Edirne'ye de Gitmişti-XIV", *Millet*, Yıl: III, 27 Mayıs 1948, S. 120, s. 18.

ERSOY, Emin Âkif, "Ruhu Huzur İçinde, Vatan Topraklarında Yatıyor", (XV), *Millet*, Yıl: III, 10 Haziran 1948, S. 122, s. 15 (Birinci kısmın sonu).

GÜNAYDIN, Yusuf Turan, "Mehmed Âkif Ersoy Kaynakçası (1911-2007)", *Hece*, Yıl: XII, 2. baskı, Ocak 2008, S. 133 (Mehmet Âkif Özel Sayısı), s. 659-751.

GÜNAYDIN, Yusuf Turan, *Mehmet Âkif'in Mektupları*, Ebabil Y., Ankara 2009.

Her Doğum Bir Mucizedir: *Aykut Kazancıgil Kitabı*, Söyleşi: Figen Şakacı, İş Bankası Kültür Y., 2. b., İstanbul 2006, s. 358-359

KOÇU, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*-X, Koçu Y., İstanbul 1971.

KUTAY, Cemal, *Necid Çöllerinde Mehmed Âkif*, Tarih Y., İstanbul 1963.

NEBİOĞLU, Osman, "Altan,Çetin", *Türkiye'de Kim Kimdir*, Nebioğlu Y., İstanbul 1961-1962, s. 56.

NEBİOĞLU, Osman, *Türkiye'de Kim Kimdir*, Nebioğlu Y., İstanbul 1961-1962.

ÖZÇELİK, Mustafa, *Mehmet Âkif Ersoy: Kronolojik Hayat Hikâyesi*, Erguvan Y., İstanbul 2009.

"Ulunay, Refi Cevad", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*-II, Yapı Kredi Y., İstanbul 2001, s. 852.

ULUNAY, Refi Cevad, "Mehmed Âkif'in Oğlu", *Milliyet*, 30 Ocak 1965.

[1] Bk. Ömer Rıza Doğrul, "Mehmed Âkif'in Hayatı", *Safahat*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri Y., 11. b., İstanbul 1977, s. XVII. Âkif'in 1314 yılında İsmet Hanım'la evliliğinden dünyaya gelen çocukları Cemile, Feride, Suad (ö. 27 Şubat 2000) adlı kızları ile bu evlâtlarından sonra doğan oğullarıdır. İsmet Hanım, Âkif'in 1936'da vefatından sonra birkaç sene daha yaşamış, gençliğinden beri pençeleştiği nefes darlığı hastalığı sebebiyle son senelerde daha fazla hırpalanmış ve nihayet 1944 senesinin 19 Nisan günü akşamüzeri vefat etmiştir. Bk. Doğrul, s. XVII. Kızlarından Cemile [Doğrul] 1900-1981 yılları arasında yaşamıştır. Feride Hanım'ın 1902'de doğduğunu biliyorsak da ölüm tarihi tespit edemedik. Kendisiyle yapılmış bir röportajdan anlaşıldığı kadarıyla 1978'de sağdır. Suad 1907-2000 yılları arasında yaşamıştır. Ayrıntılar için bk. Mustafa Özçelik, *Mehmet Âkif Ersoy: Kronolojik Hayat Hikâyesi*, Erguvan Y., İstanbul 2009, s. 35-38.

[2] Bk. H. B. Çantay, *Âkifnâme (Mehmed Âkif)*, Ahmed Sait Matb., İstanbul 1966, s. 13-14.

[3] Reşat Ekrem Koçu *İstanbul Ansiklopedisi*'nde doğum tarihini 1904 olarak göstermiştir (Bk. *İstanbul Ansiklopedisi*-X, İstanbul 1971). Düzdağ'ın da işaret ettiği gibi Emin Âkif *Millet*'te neşredilen hatıralarında 1920 yılı için "Ben o zamanlar on iki yaşında bir çocuktum" dediğine göre doğum tarihi 1908 olmalıdır. Ayrıca bk. Özçelik, *a.g.e*, s. 38.

[4] Emin Âkif'in ortanca ablası Feride Hanım, bir röportajda o sıralarda Emin'in 6 yaşında olduğunu söylüyorsa da yanlış hatırlıyor olmalıdır. Bk. Burhan Bozgeyik, "Kızı Feride Hanımefendi ile Damadı Muhiddin Akçor, İstiklâl Marşı şairimizi anlatıyor", *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 4.

[5] M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'ân Meâli*, Şûle Y., 2. b., İstanbul 2005, s. 117-118.

[6] Feride Hanım da Âkif'in Emin'e olan sevgisine işaret eder. Bk. Bozgeyik, *a.y.*, s. 5.

[7] Bk. Yusuf Turan Günaydın, *Mehmet Âkif'in Mektupları*, Ebabil Y., Ankara 2009, s. 87-89.

[8] Günaydın, *a.g.e*, s. 86.

[9] Mektubu yayına hazırlayan Kaya Bilgegil'in verdiği bilgiye göre, üzerine vurulan zımba yüzünden bir kelime yok olmuştur.

[10] Günaydın, *a.g.e*, s. 87-88.

[11] Günaydın, *a.g.e*, s. 96.

[12] Günaydın, *a.g.e*, s. 30.

[13] Günaydın, *a.g.e*, s. 35.

[14] Günaydın, *a.g.e*, s. 49.

[15] Günaydın, *a.g.e*, s. 51.

[16] Günaydın, *a.g.e*, s. 56.

[17] Günaydın, *a.g.e*, s. 61.

[18] Günaydın, *a.g.e*, s. 75.

[19] Tahir.

[20] Günaydın, a.g.e, s. 77.

[21] *Bir 150'liğin Mektupları: Ali İlmî Fânî'den Rıza Tevfik'e Mektuplar*, Haz. Abdullah Uçman – Handan İnci, Kitabevi Y., İstanbul 1998, s. 101-102.

[22] Koçu, *a.g.e*.-X, s. 5220. Görüldüğü üzere Emin'in ‘bir çöp bidonu içinde ölü bulunduğu' şeklinde Çetin Altan tarafından yayılan bilgi yanlıştır.

[23] Bu bakımdan Dücane Cündioğlu'nun söyledikleri dikkat çekicidir: "Âkif'in çok trajik bir hayat ve ölümün maruzu olan oğlu Emin hakkında ben de birkaç yazı yazmış ve bazı tanıklıklar aktarmıştım. Ancak elimdeki bazı bilgileri aktar(a)mamamın bir sebebi de hüzün, sadece hüzün. Hani derler ya yazmak içimden gelmiyor diye işte aynen öyle! Tahassüs işte bu

gibi durumlarda ihtisasa galebe çalıyor!", *Âkif'e Dair*, Kaknüs Y., 1. b., İstanbul 2005, s. 58. Cündioğlu'nun bu eserinde "Akif'in Çocukları" başlıklı müstakil bir bölüm vardır. Bk. *a.g.e.*, s. 83-103.

[24] Bu yazıya *Hece* dergisinin Mehmet Âkif Özel Sayısının bibliyografya kısmını hazırlarken Millî Kütüphane'de bulunan Âkif Zarflarından birinde rastladım. Bk. Ulunay, "Mehmed Âkif'in Oğlu", *Milliyet*, 30 Ocak 1965.

[25] Bk. "Ulunay, Refi Cevad", *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*-II, Yapı Kredi Y., İstanbul 2001, s. 852.

[26] Nebioğlu, *Türkiye'de Kim Kimdir*, Nebioğlu Y., İstanbul 1961-1962, s. 56.

[27] Nitekim bu karşılaştırmayı sağlamak maksadıyla iki yazının metnini bu kitabın sonunda ek olarak veriyoruz.

[28] Bk. Düzdağ, *a.g.e.*, s. 123; Cündioğlu, *a.g.e.*, s. 90.

[29] *Millet*, Yıl: III, 12 Şubat 1948, S. 106, s. 16.

[30] Belirtmeliyiz ki Kutay, *Millet*'te yayınlanan hatıratı *Necid Çöllerinde Mehmed Âkif* adlı eserinde iktibas etmiştir.

[31] Nusret Safa Coşkun, "Şair Mehmet Âkif'i Oğlu Şimdi Ne Yapıyor?", *Memleket*, 27 Aralık 1947; Kenan Akın, "Mehmet Âkif'in Oğlu Sefaletle Mücadelede", *Tercüman*, 24 Şubat 1966.

[32] Âkif'in Şefik Kolaylı'ya bir mektubu için bk. Günaydın, *a.g.e*, s. 108-109.

[33] *Her Doğum Bir Mucizedir*: *Aykut Kazancıgil Kitabı*, Söyleşi: Figen Şakacı, İş Bankası Kültür Y., 2. b., İstanbul 2006, s. 358-359

[34] *Millet*, Yıl: III, 12 Şubat 1948, S. 106, s. 16. Gazetedeki bölüm başlığı "Safahat Şairini oğlundan dinleyiniz..." şeklindedir ve ilk bölümün sunuşu şöyledir: "*İstiklal marşı şairi rahmetli Mehmet Âkif Ersoy'un, Emin Âkif Ersoy adlı bir oğlu olduğunu bilir misiniz? Emin Âkif, henüz on üç*

yaşında iken İstiklâl mücadelesine katılan babasıyla beraber Anadolu'ya geçmiş, zafere kadar yanında kalmış, sonra beraberce Mısır'a gitmiştir. Emin Âkif şimdi ana vatandadır ve safahat şairinin bilinmeyen taraflarını kucaklayan hatıralarını Millet'in muhterem okurlarına sunmaktadır."

[35] *Millet*, Yıl: III, 19 Şubat 1948, S. V/107, s. 16.

[36] *Millet*, Yıl: III, 26 Şubat 1948, S. 108, s. 15.

[37] *Millet*, Yıl: III, 11 Mart 1948, S. 110, s. 16.

[38] *Millet*, Yıl: III, 18 Mart 1948, S. 111, s. 17.

[39] *Millet*, Yıl: III, 25 Mart 1948, S. 112, s. 15.

[40] *Millet*, Yıl: III, 1 Nisan 1948, S. 113, s. 18.

[41] *Millet*, Yıl: III, 8 Nisan 1948, S. 114, s. 18.

[42] *Millet*, Yıl: III, 15 Nisan 1948, S. 115, s. 18 (*Millet*'e bu bölüme müstakil bir başlık konulmamıştır).

[43] *Millet*, Yıl: III, 22 Nisan 1948, S. 116, s. 18.

[44] *Millet*, Yıl: III, 29 Nisan 1948, s. 117, s. 18.

[45] *Millet*, Yıl: III, 6 Mayıs 1948, S. 118, s. 18.

[46] *Millet*, Yıl: III, 13 Mayıs 1948, S. 119, s. 18.

[47] *Millet*, Yıl: III, 27 Mayıs 1948, S. 120, s. 18.

[48] *Millet*, Yıl: III, 10 Haziran 1948, S. 122, s. 15.

[49] Burada "Birinci kısmın sonu" ifadesi vardır ve tekrar belirtelim ki, *Millet*'te hatıratın devamı yer almamıştır.

[50] *Memleket*, 25 Aralık 1947.

[51] Kenan Akın, "Mehmet Âkif'in Oğlu Sefaletle Mücadelede", *Tercüman*, 24 Şubat 1966.

[52] *Köprü*, Aralık 1978, S. 21, s. 3-5.

[53] "(...) çıkar." Âyetin tam metni için bk. Âl-i İmran: 27.

[54] *Milliyet*, 30 Ocak 1965.

[55] Çetin Altan, "Enver Paşa'nın Kız Kardeşi ve Mehmet Âkif'in Oğlu", *Sabah*, 5 Ağustos 1999 (Yazının Enver Paşa'yla ilgili paragrafları alınmamıştır).